

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Abdurəhmanlı Aysel Hüseyn qızı
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

“Müəssisələrin maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasında
maliyyə planlaşdırılmasının rolu”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifrəsi və adı : 060403 «Maliyyə»

İxtisaslaşma : «Maliyyə menecmenti»

Elmi rəhbər: **i.e.n., dos.B.S.Qurbanov**

Magistr proqramının rəhbəri **i.e.n.,dos.A.M.Kərimov**

Kafedra müdiri: **i.e.d., prof. Ə.Ə.Ələkbərov**

BAKİ - 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL I. MALİYYƏ PLANLAŞDIRILMASI MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ RESURLARINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏMƏXANİZMİ KİMİ	
1.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi haqda nəzəri fikirlər.....	8
1.2. Maliyyə resurslarının istifadə istiqamətləri və onların planlaşdırılmasının zəruriliyi vəüsulları.....	16
FƏSİL II. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MALİYYƏ RESURLARINDAN İSTİFADƏNİN MÖVCUD DURUMUNUN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1. Maliyyə resurslarından istifadənin səmərəlilik göstəriciləri(meyarları) və onların müəssisənin inkişaf strategiyası ilə əlaqəsi.....	23
2.2. Müasir şəraitdə müəssisələrdə maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	34
2.3. Maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsində beynlxalq təcrübə və Azərbaycanda ondan istifadə edilməsi xüsusiyyətləri.....	42
FƏSİL III. MALİYYƏ RESURLARINDAN İSTİFADƏNİN PLANLAŞDIRILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Müəssisələrin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsi perspektivləri.....	50
3.2. Maliyyə resurslarından istifadənin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	56
NƏTİCƏ	66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	70

REZUME

SUMMARY

Magistrant: Abdurəhmanlı Aysel Hüseyn qızı

Elmi rəhbər:i.e.n., dos.B.Ş. Qurbanov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə iqtisadi baxımda dayanıqlı potensialın formalaşması, müəssisələrin əsas fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq maliyyə resurslarının səmərəli bölüşdürülməsi və istifadə istiqamətləri müəyyən edilir. Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda inkişaf etmiş ölkələrin (İEÖ) təcrübəsi bunu əsaslandırmağa imkan verir ki, maliyyə potensialının təşəkkülü prosesi mürəkkəb, sistemli bir problem olub, olduqca geniş məzmununa malikdir. Bu problemin tərkib hissələri olaraq əvvəla maliyyə resurslarının yaradılması və reallaşdırılması mexanizmlərinin aşkarlanması, maliyyə resurslarının formalaşma mənbələrinin qruplaşdırılması, vəzifələrinin müəyyən olunması çıxış edir. Maliyyə resurslarının formalaşması və səmərəli istifadəsi hər bir müəssisənin inkişafının (likvidlik eləcə də dayanıqlıq göstəricilərinin yüksək olması) və müəssisənin digər iri miqyaslı müəssisələr arasında səmərəli inteqrasiyasının təmin edilməsinin, ölkədəki sosial-iqtisadi problemlərə vaxtında müdaxilə edilməsi və həllinin əsas amilidir. Bu səbəbdən problemlər bütövlükdə, eyni zamanda onun müxtəlif tərkib hissələri üzrə həlli yollarının axtarılması daim ön planda olur. Bununla yanaşı, xüsusilə keçid iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarının formalaşması, inkişafı və istifadəsi özündə müəssisənin iqtisadi mənafeələrinin bir-birinə uzlaşdırılmasını əks etdirir. Nəticə göstərir ki, müasir şəraitdə müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşmasıyla əlaqəli problemlərin aşkar edilməsi, həll yollarının axtarılması ən mühüm istiqamətlərdəndir. Bu problemlə bağlı aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu sahədə bir çox həllini gözləyən məqamlar vardır. Belə ki, hazırki dövrdə mövcud mexanizmlər heç də həmişə müəssisənin malik olduğu iqtisadi resursların tam maliyyə potensialı səviyyəsinə çatdırmağa və resurslardan sonadək səmərəli istifadə etməyə kifayət etmir, müəssisənin maliyyə potensialının formalaşması və inkişafı üzrə qanunvericilik bazasının sürətlə dəyişməsi bu sahədə baş verən qeyri-stabillik üçün əlverişli şərait yaranır. Respublikamızın real iqtisadi durumunu təhlil etsək görürük ki, ölkənin maliyyə resurslarının təşəkkülü prosesində

vergi potensialının aşkarlanması vacibdir. Vergi potensialı region büdcələrinin gəlirlərinin əsasını təşkil edir və ölkənin iqtisadi regionlarında vergi resurslarının səfərbərlik miqyası və şərtləri, onların real büdcə tələbatları ilə ayaqlaşması, pul dövriyyəsinin həcminə və sürətinə, pul-kredit emissiyasına ciddi təsir göstərir.

Etiraf etməliyik ki, maliyyə resurslarının formalaşması sahəsində olan problemlər obyektiv xarakterə malikdir və bu sahə üzrə elmi biliklərin kifayət qədər olmaması, qabaqcıl dünya təcrübəsinin respublikamızda istifadəsi mexanizmlərinin sonadək yaradılmaması, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin fəaliyyət təcrübəsinin məhdudluğu və s. ilə izah olunur. Lakin öz növbəsində məsələnin bu cür qoyuluşu yeni iqtisadi sistemin inkişaf parametrlərinin müəyyən edilməsi çərçivəsində maliyyə resurslarının formalaşması problemi üzrə nəzəri tədqiqat işlərinin daha da genişləndirilməsini, bu əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış praktiki məsləhətlərin irəli sürülməsini keçid dövrü iqtisadi vəzifəsi kimi xeyli aktuallaşdırır.

Eyni zamanda müəssisələrin maliyyə resurslarından istifadə sahəsində həyata keçirilən maliyyə planlaşdırılması səmərəli fəaliyyət üçün zəmin yaradır. Müəssisənin resurslarından qənaətlə və düzgün istiqamətdə istifadəsi üçün köməklik göstərir. Beləliklə, planlaşdırılma müasir dövrün əsas aktual məsələlərindən birinə çevrilir.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri, müəssisələrin maliyyə resurslarından səmərəli istifadəsi zamanı tətbiq olunan maliyyə planlaşdırılmasının rolu iqtisad elmi tərəfindən müxtəlif səviyyələrdə tədqiq olunmuşdur. Digər ölkə alimləri R. Berman Barbara, Modigliani və Miller, rus alimi D.Molyakov, Birman və s. öz əsərlərində bu məsələ ilə bağlı elmi tövsiyyələrini vermişlər. Azərbaycan iqtisadçılarından D.Bağirov, Ə.Nuriyev, Q.İmanov, A.Abbasov, M.Həsəni, A.Musayev, V.Novruzov və başqalarının maliyyə resurslarının tədqiq edilməsinə dair elmi-tədqiqat əsərləri və elmi məqalələri mövcuddur. İqtisadçılarımızın istər müəssisə maliyyəsi sahəsində, istərsə də maliyyə resurslarından səmərəli istifadə və maliyyə planlaşdırılması ilə bağlı elmi

tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirməklə yanaşı qeyd etmək istərdim ki, maliyyə resurslarının səmərəli istifadə istiqamətləri kifayət qədər dolğun açıqlanmamışdır.

Beləliklə, bu sahədə mövcud olan elmi-tədqiqat işlərinin təhlili və araşdırılması göstərir ki, respublika və xarici ölkə alimlərinin elmi-tədqiqat işləri müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşması, səmərəli idarə ediləsi və planlaşdırılması məsələləri haqqında yalnız bəzi nəzəri aspektləri təhlil etmişdir, qiymətləndirilməsi sahəsində sistemli üsul təklif etməmişlər. Qeyd etdiyim məqamlar bu mövzunun aktuallığına və elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Tədqiqatın predmeti.

Tədqiqatın predmetini müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşması və idarə olunmasının strateji istiqamətləri, maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi və idarə olunmasının metod və üsulları, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi yolları, maliyyə dayanıqlığı və likvidliyinin təhlili, müəssisələrin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyini artırılması yollarının təhlili təşkil edir. Tədqiqatın obyektini isə müəssisələri fəaliyyəti, bu fəaliyyət zamanı maliyyə resurslardan səmərəli istifadə təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi.

Tədqiqatın əsas məqsədi maliyyə resurslarının formalaşması mənbələrinin müəyyənləşdirilməsinin tədqiqi nəticəsində müəssisələrin maliyyə potensialının qiymətləndirilməsi, maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi və proqnozlaşdırılması üçün sistematik metodikanın yaradılması, maliyyə analizinin aparılması, maliyyə planının tərtib olunması, maliyyə planına əsaslanaraq maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, likvidliyin və maliyyə dayanıqlılığın təhlil olunması, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi, bütövlükdə müəssisənin maliyyə potensialının müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi, maliyyə resurslarının formalaşmasında mühüm rolə malik olan borclanma prosesinin inkişaf istiqamətlərinin tədqiqi və səciyyələndirilməsinin aparılmasıdır.

Magistr dissertasiyasında qeyd olunan məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Maliyyə resurslarının formalaşması və maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsi;

- Müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasının strateji istiqamətləri;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyinin təhlili;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi perspektivlərinin qiymətləndirilməsi;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə planlaşdırılmasının rolu.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Maliyyə resurslarının mahiyyəti və quruluşu araşdırılmış, bu vəsaitlərin səmərəli istifadə edilməsi və idarə olunması məsələləri kompleks şəkildə tədqiq edilmişdir;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşma mənbələri müəyyən edilmiş və təsnifləşdirilmişdir;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasının strateji istiqamətləri tədqiq edilmişdir;
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyi təhlil edilmişdir;
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyini artırılması yolları müəyyən edilmişdir;
- Maliyyə resurslarının səmərəli istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, bu zaman dövlətin maliyyə siyasətinə əsasən planlaşdırılmanın həyata keçirilməsi təhlil və tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Ondan ibarətdir ki, araşdırmalar zamanı müəyyənəşdirilmiş məntiqi ümumiləşmələr və nəzəri əsaslandırma, elmi nəticələr müasir dövrdə müəssisələrdə maliyyə resurslarının səmərəli istifadə istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi zamanı əsas baza kimi göstərilə bilər.

Eyni zamanda tədqiqat işində müəyyən edilmiş yeniliklər “Müəssisə

maliyyəsi” fənninin tədrisi zamanı da istifadə etmək üçün yararlı ola bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Ondan ibarətdir ki, əsas müddəaları, nəticələr və irəli sürülən təkliflər dissertasiya işində xülasə edilən nəzəri-metodik müddəalar və təcrübi tövsiyələr müəssisələrdə maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyinin artırılmasına və daha əhəmiyyətli istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır.

Tədqiqatın informasiya bazasını. Azərbaycanın Dövlət Statistika Komitəsinin, beynəlxalq təşkilatlarının hesabatları, monoqrafiya, jurnallar və “internet” şəbəkəsindən informasiya məlumatlarından ibarətdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işinin strukturu giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyatdan ibarətdir. Birinci fəsildə

müəssisənin maliyyə resursları anlayışı, onun səmərəli istifadəsi və bu istifadə zamanı maliyyə planlaşdırılmasının rolu haqqında izahat verilmişdir.

İkinci fəsildə maliyyə resurslarının səmərəlilik meyarları və bu göstəricilərin inkişaf strategiyasıyla əlaqəsi qeyd olunmuş resursların istifadəsinin beynəlxalq təcrübəsinin tədqiqatı aparılmışdır. Üçüncü fəsildə

müəssisələrdə maliyyə resurslarının səmərəli istifadə perspektivləri göstərilmiş və maliyyə menecerləri tərəfindən aparılan planlaşdırılmanın təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi yolları araşdırılmışdır.

FƏSİL I. MALİYYƏ PLANLAŞDIRILMASI MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ RESURLARINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ MEXANİZMİ KİMİ

1.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi haqqda nəzəri fikirlər

Maliyyə hadisələrinin tarixinə nəzər yetirdikdə, ibtidai dövr və orta əsrlərdəki maliyyə hadisələri ilə günümüzdəki, maliyyə hadisələrinin son dərəcə fərqli olduğu görə bilərik. Heç şübhəsiz ki, bu fərqlilik dövlətin maliyyə quruluşundakı rolu və vəzifəsindəki dəyişikliklər nəticəsində meydana gəlmişdir. İbtidai dövr və orta əsr iqtisadiyyatı kənd təsərrüfatına bağlı olan ev təsərrüfatı iqtisadiyyatı tərkibli idi. Yəni istehsalın əsas hissəsi fərdi və ailəvi ehtiyacların ödənilməsinə yönəldilmişdi. Məhz buna görə də bu dövrdə bazar iqtisadiyyatından söhbət açmaq qeyi mümkün idi. Bu dövrlərdəki xidmətlər əsas etibarən ilə cəmiyyətin daxili və xarici təhlükəsizliyinin qorunmasına yönəldilirdi, yəni demək olar ki, bazar tipli iqtisadiyyat və bilavasitə müəssisə maliyyəsi inkişaf etməmişdi. Orta əsrlərin axırlarına yaxın bir çox ölkələrdə ticarət inkişaf etmiş, daxili bazarlar şaxələnmiş, diversifikasiya baş vermiş və beynəlxalq ticarət genişlənmişdi. Buna da merkantilizm adı verilmişdir. XVI-XVIII əsrlər arasında mövcud olan bu nəzəriyyədə məqsəd ölkəni zənginləşdirməkdir olmuşdur. Bu dövrdə merkantilizmdə əsas nəzəriyyə dövlətin zənginliyi olsa da müəssisə miqyasında inkişafda nail olmaq mümkün olmuşdur. Beləliklə, maliyyə sistemi ev təsərrüfatlarının maliyyəsi, dövlət maliyyəsi və müəssisə maliyyəsi alt sistemindən ibarətdir. Müəssisə maliyyəsi qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyəni əhatə etməklə yanaşı mikro səviyyədə sosial münasibətləri və iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq və tənzimləmək üçün istifadə olunur. [9]

Müəssisə maliyyəsinin strukturu ilə bağlı bir çox nəzəriyyə, teoremlər işlənib hazırlanmışdır. Buna “Modigliani-Müller” yanaşması, “Balans” qaydası, “Maliyyə iyerarxiyası” qaydası, “Signal” yanaşması və s. nəzəriyyələri misal göstərə bilərik. Modigliani-Müller (MM) yanaşması maliyyə ədəbiyyatında əhəmiyyətli bir yer tutmaqdadır. 1958-ci ildə, Franco Modigliani və Millerin nəşr etdikləri bu iş ilə

maliyyə tarixində dərin iz buraxmışlar. [10]

Belə ki, bu yanaşmaya görə, müəssisədə asimmetrik məlumat, vergilər, müəssisənin iflası və bənzəri axsaqlıqlar olmadığı müddətcə müəssisə maliyyə resurslarından istifadə istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsində, eləcə də sərmayə quruluşunda müstəqildir və təsirə məruz qalmamaqdadır. Modigliani və Miller 1963-cü ildə, yəni beş il sonra nəşr etdikləri ikinci məqalələrində borc faizi ödənişlərinin vergi bazasını azaltdığını və vergi sonrası kapital xərclərinə əlavə saldıdığı üçün borc kapitalından istifadə görə üstünlüklü olduğunu irəli sürmüşlər. [10]

Modigliani və Miller yanaşmasının ardından bu tezisləri gerçəyə yaxınlaşdırmaq məqsədi ilə müxtəlif bir çox yeni işlər görülmüşdür.

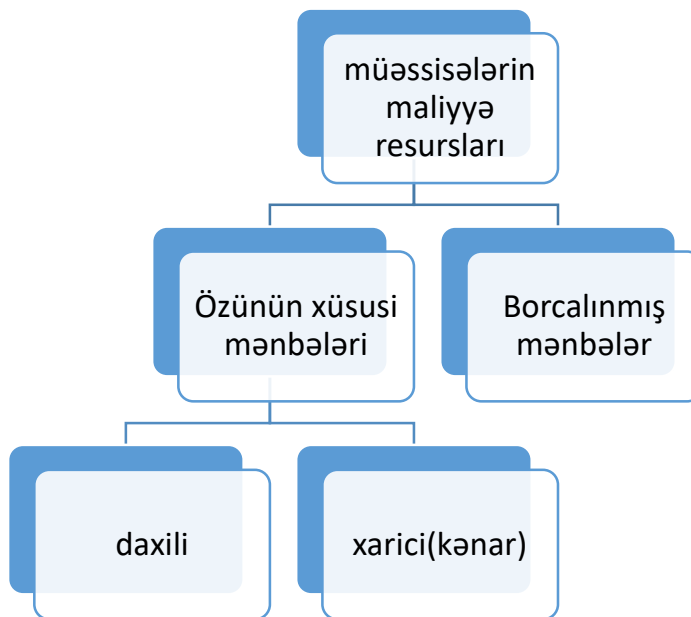
Bütün iqtisadçılara məlumdur ki, mikro iqtisadiyyatın tərkib hissələrindən olan müəssisə milli gəlirin yaradılmasında birbaşa iştirak edir. Müəssisədə yaradılan milli gəlir müəssisənin sərəncamında qalaraq qeyri-mərkəzləşdirilmiş fonları yaradır. Bu fondlar müəssisənin istehsal məsrəfləri üçün səfərbər olunur. Ümumiyyətlə istehsal birliklərinin, müəssisələrin, təşkilatların maliyyə resurslarının formalaşmasında əsasən mənfəət çıxışı edir. Maliyyə resursları kəmiyyət etibarı ilə milli gəlirdən daha çoxdur. Ona görə ki, maliyyə resursları yalnız əlavə məhsulun dəyəri və zəruri məhsulun dəyərinin bir hissəsini deyil, həmçinin amortizasiya ayırmalarını da özündə cəmləyir. Amortizasiya fondu əsas istehsal fondlarının dəyərinin bir hissəsi hesabına formalaşır. Eyni zamanda maliyyə resurslarının formalaşmasının ikinci əsas mənbəyi rolunu oynayır.

Ümumiyyətlə, maliyyənin idarə olunması istiqamətləri, yəni onların formalaşması, sərf olunması və pul vəsaitinin hərəkətinin idarə olunması obyekt olaraq dövlətin və müəssisələrin maliyyə resursları çıxışıdır. Dövlətin, təşkilatların, müəssisələrin və əhəlinin sərəncamında olan və geniş təkrar istehsalı həyata keçirən bütün pul vəsaiti fondları və daxilolmaları dövlətin maliyyə resurslarına aiddir. Bir sözlə, müəssisənin maliyyə resursları səmərəli idarə olunması dolayısıyla dövlət maliyyəsinə də öz təsirini göstərir. Bir biriylə sıx bağlılıq yaradır. Müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunması və istifadəsi dövlətin maliyyə

siyasətinin əsas strateji istiqamətini təşkil edir. Fəaliyyət istiqamətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektinin sərəncamındakı pul vəsaitləri və daxilolmaların məcmusu müəssisənin maliyyə resurslarını təşkil edir. Müəssisənin maliyyə resursları gəlirlərinin formalaşmasında, bölüşdürülməsində və istifadəsi prosesindəki dəyişiklikləri özündə əks etdirir. Mikro səviyyədə maliyyə resurslarını müəyyən təyinatlı pul fondlarının - əmək fondu, maddi mükafatlandırma fondu, ödəniş fondu, istehsalın inkişafı fondu, və s. bu kimi fondların təşkil edilməsinə, banklar, dövlət büdcəsi, sığorta orqanları, malgöndərənələr və başqa müəssisələr qarşısında yaranmış öhdəliklərin yerinə yetirilməsində istifadə edilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin maliyyə resursları özünün xüsusi mənbələri olan daxili və xarici mənbələr və borcalınmış mənbələr hesabına formalaşır. [7]

Cədvəl 1.1 Müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri.

- Özünün xüsusi mənbələri

Daxili mənbələr

- ❖ Nizamnamə kapitalına əlavə pay ödənişləri;
- ❖ Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət;
- ❖ Amortizasiya ayrılımları;
- ❖ Sairmənbələr
  - Xarici(kənar) mənbələr
- ❖ Nizamnamə kapitalı formalaşarkən təsisçilərdən daxilolmalar;
- ❖ Qiymətli kağızların əlavə emissiyası və yerləşdirilməsi;
- ❖ Təkrar bölgü şəklində daxil olan vəsait;
- ❖ Büdcə təxsisatları;
- ❖ Sair mənbələr.
  - Borcalınmış mənbələr
- ❖ Bankın uzunmüddətli krediti;
- ❖ Bankın qısamüddətli krediti;
- ❖ Kommersiya krediti;
- ❖ İstiqrazların buraxılışı və satışından daxil olan vəsaitlər;
- ❖ Sair mənbələr.

Daxili mənbə olaraq xüsusi və ona bərabər tutulan vəsaiti; xarici mənbə olarmaliyyə bazarında səfərbəliyə alınan resursları, yenidən bölüşdürmə yolu ilə daxil olan resursları misal göstərə bilərik. Təsərrüfat subyektinin xüsusi və ona bərabər tutulan vəsaitlərinə gəlirlər və daxil olmaları aid edə bilərik.

Gəlirlərə əsas iş fəaliyyətidən mənfəət, maliyyə əməliyyatlarından mənfəət, təsərrüfat üsulu ilə aparılan tikinti-quraşdırma işlərindən mənfəət və s. aiddir.

Daxilolmalar isə amortizasiya ayırmalarından, möhkəm passivlər, sıradan çıxan əsas fondların satışından gəlirlər, tikintidə daxili resursların səfərbərliyə alınması və s. ibarətdir.

Müəssisəyə məxsus səhm və istiqrazların satışından gəlirlər maliyyə bazarından daxil olan vəsaitlərə aiddir.

Eyni zamanda müəssisələrin maliyyə resurslarına yenidən bölüşdürmə nəticəsində daxil olan vəsaitləridə misal göstərə bilərik ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- qiymətli kağızlar üçün dividendlər və faizlər;
- sığorta ödənişləri;
- büdcə vəsaitləri;
- sahə strukturlarından daxil olan vəsaitlər;
- pay haqları hesabına formalaşan maliyyə resursları və s.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının yeni mənbələri yaranır. Məsələn, maliyyə bazarında səfərbərliyə alınan vəsaitlər dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi nəticəsində əmək kollektivi üzvlərinin pay haqları; qiymətli kağızlar üzrə dividend və faizlər; maliyyə əməliyyatlarının aparılmasından mənfəət və s.

Müəssisələrin maliyyə resursları

- istehsal;
- investisiya;
- maliyyə öhtəliklərinin yerinə yetirilməsi;
- digər xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunur.

İndi isə biz bu disertasiyada müəssisənin maliyyə resursundan müstəsna əhəmiyyətə malik olan “mənfəət” haqqında daha ətraflı araşdırma edəcək və bu resursların səmərəli istifadə yollarını müəyyənləşdirəcəyik. Qeyd etməliyik ki, Müəssisə maliyyə resurslarının istifadəsində sərbəstdir, lakin bu resurslardan qənatla və səmərəli istifadə etmək məcburiyyətindədir ki, yüksək iqtisadi nəticəyə nail olsun. Mənfəət müəssisədə maliyyə resurslarının formalaşdırılmasının başlıca mənbəyi olaraq çıxış edir. Müəssisələr tərəfindən yaradılan bütün növ yığımların pul ilə ifadəsinə mənfəət

deyilir ki, mənfəət iqtisadi kateqoriya olaraq müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin nəticəsini özündə əks etdirir. Mənfəət nəyin ki, müəssisəni eyni zamandadövlətin, bütün təsərrüfat subyektlərinin və eləcə də işçilərin iqtisadi maraqlarını cəmləşdirərək ümumi zəncirvari əlaqə yaratmağa müvəffəq olur. Bu səbəbdən müəssisələrin mənfəətinin artması eyni zamanda dövlətin maliyyə resurlarının çoxalmasına və maliyyə sisteminin daha da möhkəmləndirilməsinə zəmin yaradır. Müəssisələrin istehsalələcə də maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticəsi balans mənfəətində öz əksini tapır. Balans mənfəətinə isə əsas məhsulların, eləcə də iş və xidmətlərin istehsalı və satışından, digər məhsulların satışından əldə olunan mənfəət, satışdankənar əməliyyatlardan əldə olunan pul vəsaiti daxil olunur.

Maliyyə resursları içərsində əsas yerə malik olan mənfəətin bölüşdürülməsi sistemi maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi üçün mütləqdir. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin bölüşdürülməsi prosesi zamanı əsas məqsəd, istehlak və yığıma yönəldilən vəsaitlərin arasındakı optimal nisbətlərin müəyyənləşdirilməsi nəticəsində geniş təkrar istehsal prosesini həyata keçirmək üçün maliyyə resurslarına olan tələbatın təmin edilməsidir. Mənfəətin bölüşdürülməsi və istifadəsi mövcud olan normativ hüquqi aktlar və təsis sənədləri əsasında tənzimlənir. Bundan başqa mənfəətin digər məqsədlərə görə istifadəsi həyata keçirilir. Bunlara müəssisənin davamlı fəaliyyətinin, eləcə də kollektivin sosial inkişafının həyata keçirməsində zəruriyyət təşkil edən ehtiyat kapitalına, digər fondlara ayırmalar və mənfəətin başqa məqsədlərlə istifadəsi aid edilir ki, buda öz növbəsində təsis sənədləri əsasında həyata keçirilir.

Mənfəətin bölüşdürülməsi və ondan səmərəli şəkildə istifadə edilmənin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı ilk öncə düzgün maliyyə strategiyası seçilməli və rəqabət mühiti təhlil edilməlidir. Bu zaman müəssisənin istehsal potensialının müəyyən edilməsi, genişləndirilməsi eləcə də yenilənməsi zərurəti yaranır. Mənfəətdən istehsalın inkişaf fonduna ayırmaların miqyası müəyyən edilir.

Müəssisənin maliyyə resurslarının formalaşması və səmərəli istifadə olunması hər bir müəssisənin inkişafının (likvidlik və dayanıqlıq göstəricilərinin yüksək

olması) və müəssisənin digər iri miqyaslı müəssisələr arasında səmərəli şəkildə inteqrasiyasına zəmin yaratmaq, ölkədəki sosial-iqtisadi problemlərinin zamanında həllinin əsas istiqamətidir.

Müəssisələrin

maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etməsi üçün müəssisə mütləq şəkildə maliyyə təhlili aparmalı, xərcləri təsnifləşdirməli, maliyyə nəticələrini təhlil etməli, maliyyə dözümlülüyünü qiymətləndirməli, maliyyə strategiyasını yenidən gözdən keçirməli, maliyyə risklərini qiymətləndirməlidir. Müəssisənin maliyyə nəticəsi xərclərin maliyyələşdirilməsi nəticəsində meydana gəlir. Belə ki, bütün xərclərin müəssisə hesabına ödənilməsi təsərrüfat subyetinin maliyyə vəziyyəti və maliyyə sabitliyi üçün əsasdır. Maliyyə nəticəsi maliyyə resurslarının təzahürünün iqtisadi katfeqoriya formasıdır.

Sahibkarlığın maliyyə dözümlülüyü – bu şəxsi gəlir hesabına sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi zamanı müəssisənin maliyyə resurslarının vəziyyəti, bölüşdürülməsi və istifadəsi, həmçinin baş verən maliyyə riskləri zamanı kredit qabiliyyətinin və kapitalın ödəmə qabiliyyətinin artmasıdır.

Bütün bunlardan belə məlum olur ki, maliyyə menecerinin başlıca vəzifəsi sahibkarlığın müxtəlif maliyyə parametrlərini və riskin ümumi səviyyəsini bərabər(sabit) səviyyədə saxlamaqdır.

Müəssisədə maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi üçün maliyyə risklərinin idarə olunması vacibdir. Bu idarəetmənin məqsədi risk nəticəsində baş verə biləcək itkini minimuma endirməkdir. İtki pul ifadəsi olaraq qiymətləndirilir, həmçinin onun qarşısının alınması yolları müəyyənləşdirilir. Maliyyə meneceri riskləri müəyyənləşdirilməsi və minimuma endirilməsi üçün risklər qiymətləndirməli və planlaşdırmalıdır.

Maliyyə riskləri ehtimal olunan maliyyə resursları, yəni pul vəsaiti itkiləri ilə əlaqədar risklərdir. Məhz buna görə də müəssisənin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etmək üçün maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi mütləqdir. Risk menecerləri bu sahədə ixtiaslaşmış peşəkarlardır və riski bütün parametrləri ilə ölçmək və qarşısının alınması yollarını təklif etməyə qadirdirlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi edilməsi haqqında söz açdığımız zaman yuxarıda qeyd etdiyimiz metodlardan istifadə etməzdən öncə mütləq şəkildə müəssisənin maliyyə siyasəti təhlil edilməlidir. Bu siyasəti adətən maliyyə menecerləri təhlil edir və qiymətləndirir. Maliyyə siyasətinin məqsədi dövlətin hal hazırda həyata keçirdiyi sosial münasibətlərindən, eyni zamanda müəssisənin daxili iqtisadi əlaqələrindən asılı olaraq dəyişir.

Maliyyə siyasəti həlqələrdən biri olan cari və gələcək dövrdə maliyyə resurslarından istifadənin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir ki, bu zaman maliyyə siyasətindən irəli gələn məqsədə çatmaq yolları əsas götürülür. Beynəlxalq amillər və maliyyə resurslarının mümkün olacaq artımı nəzərə alınır. Qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsi zamanı maliyyə strategiyası və maliyyə taktikasından istifadə edilir.

Müəssisənin və təsərrüfat subyektinin maliyyə strategiyası iqtisadi, siyasi və sosial strategiya ilə müəyyən olunan, irimiqyaslı vəzifələrin həllini əsas götürən, gələcək dövrlər üçün nəzərdə tutulmuş uzunmüddətli maliyyə siyasətidir. Maliyyə strategiyasının hazırlanması zamanı müəssisənin əsas inkişaf meyilləri proqnozlaşdırılır, onlardan istifadə konsepsiyaları müəyyənləşdirilir, maliyyə münasibətlərinin təşkili prinsipləri müəyyən edilir.

Müəssisədə tətbiq edilən maliyyə taktikası cəmiyyətin inkişafının müəyyən mərhələsində qarşıya çıxan məsələlərin, habelə maliyyə əlaqələrinin təşkili qaydalarının dəyişdirilməsi mexanikasını müəyyən edir. Müəssisədə tətbiq edilən maliyyə taktikası maliyyə resurslarının yenidən qruplaşdırılması yolu ilə həlledilməsi məqsədini daşıyır. Maliyyə strategiyasının nisbətli sabitliyi şəraitində maliyyə taktikası olduqca çevik olmalıdır. Ona görə ki, sosial amil və iqtisadi şərait həmişə dəyişməkdədir.

Maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsi yolları məhz maliyyə siyasətinin iqtisadi inkişafı və sosial tərəqqiyə nail olma imkanına malik olma səviyyəsindən asılı olduğu üçün dərin elmi tədqiqatlar və əsaslandırılmalar tələb

edir.Lakin maliyyə siyasətini müəyyən edən bütün amillərin elmi cəhətdən əsaslandırılması həmin siyasətin nisbi müstəqillikdən obyektiv iqtisadi qanunlara tabe olmayan siyasətə çevrilməyəcəyinə təminat verə bilər.Qısacası maliyyə siyasəti maliyyə resurlarından səmərəli istifadə və resursların həcmnin artırılmasına yönəldilməlidir.

Maliyyə resurslarının istifadəsindən əldə olunan artımın maliyyə siyasətinin hazırlanmasında, həyata keçirilməsi prosesində,maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasında nəzərə alınmaması vəsaitlərin paylanması, cəmiyyətin sosial tələbatının ödənilməsi üçün istifadə olunan mənbələrinin azaldılmasına gətirib çıxara bilər.Bu səbəbdən də maliyyə siyasəti mütləq şəkildə maliyyə resurslarının artım tempini nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir.Müəssisə maliyyə siyasətini hazırlayarkən konkret şəraiti nəzərə alınmalıdır.Çünki nəzərdə tutulmuş eləcə də həyata keçirilmiş müəssisə xərclərin maliyyə resurslarının həcmindən asılılığı aksiom kimi qəbul edilir.Bütün təsərrüfat subyektlərində bu asılılıq mövcud olduğundan maliyyə resurslarından səmərəli istifadə həcmi maliyyə siyasəti ilə müəyyənləşdirilir.
[4]

1.2. Maliyyə resurslarının istifadə istiqamətləri və onların planlaşdırılmasının zəruriliyi və üsulları

Təşkilati strukturundan asılı olmayaraq bütün müəssisələrin əsas məqsədlərindən biri özünün daxili maliyyə resurslarını artırmaqdan ibarətdir.Ona görə ki, onun səmərəli fəaliyyəti məhz maliyyə resursların mövcudluğundan asılıdır.Müəssisənin sərəncamında olan, təsərrüfatdaxili və təsərrüfatdan kənar maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən bəhrələnərək təkrar istehsalın geniş vüsət alması və ümumiyyətlə,bu təsərrüfat subyektinin əmtəə bazarındakı imicinin artırması məqsədilə zəruri tədbirlərin görülməsi üçün istifadə edilən pul gəlirləri və daxilolmaları müəssisənin maliyyə resurlarını təşkil edir.

Maliyyə resursları ilkin forma olaraq müəssisə yaradılan yəni təşkilinə başlanılan anda nizamnamə fondunun təsis edilməsi ilə yaradılır.Yeni yaradılan müəssisələrin

təşkilati strukturundan və hüquqi statusundan asılı olaraq nizamnamə kapitalının mənbələri kimi səhmdar qoyuluşları (səhmdarların kapitalı), kooperativə daxil olan üzvlərinin pay haqları və ayrılmaları, bank kreditləri, sahə mənsubiyyətinə uyğun olaraq baş idarənin maliyyə təxsisatları çıxış edirlər. Nizamnamə fondunun həcmi məbləğ etibarı ilə nə qədər çox olarsa, müəssisənin (təsərrüfat subyektinin) investisiya eləcə də pul vəsaitlərindən operativ şəkildə istifadə etmə imkanları bir o qədər geniş və şaxələnmiş olar.

Fəaliyyət göstərən müəssisələrin daxili maliyyə resursları əsas etibarilə görülən işlərin, göstərilən xidmətlərin, yeni hazır məhsulun satışından əldə olunan mənfəətdən və əsas vəsaitlərin amortizasiya ayırmalarından təşkil olunur.

Müəssisədə maliyyə resurslarının cəlb olunması və artırılması nə qədər önəmli faktordursa, onlardan düzgün və səmərəli şəkildə istifadə etmək bir o qədər vacib faktordur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarından istifadənin istiqamətləri olduqca geniş və çoxşaxəlidir. Bu istiqamətlər arasında vergi və məcburi sığorta ödənişləri, istifadə olunmuş bank kreditlərinə görə faiz ödəmələri, alınmış xammal materialların dəyərinin ödənilməsi əsas yer tuturlar. Digər bu kimi vacib istiqamətləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar: -əsaslı kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi; -sosial təyinatlı xüsusi pul fondlarının yaradılmasına yönəldilən maliyyə resursları; -qiymətli kağızlarda olan maliyyə resurslarının investisiyalaşdırılması.

Əsaslı kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi.

Kapital qoyuluşu müəssisə üçün yeni tikililərin (binaların, anbarların) və fəaliyyət göstərən müəssisələrin yenidən qurulmasına (rekonstruksiya) və yenilənməsinə, yeni texniki vasitələrlə təchiz olunmasına, istehsal güclərinin işlək və saz vəziyyətdə saxlanılmasına sərf olunan xərclərdir.

Əsaslı kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin əsas mənbələri kimi bunlar qeyd edilir: -müəssisənin (təsərrüfat subyektinin) xüsusi (təsərrüfatdaxili) maliyyə resursları; -müəssisənin (təsərrüfat subyektinin) cəlb etdiyi və borc aldığı maliyyə vəsaitləri; -müəssisənin (təsərrüfat

subyektinin) daxil olduğu birliyin mərkəzləşdirilmiş fondunun vəsaiti;

- dövlət büdcəsinin vəsaiti (hansı ki bu müəssisələr ümumdövlət əhəmiyyətli məhsul buraxmağa xidmət edir).

Müəssisələrdə maliyyə idarəetməsinin (menecmentinin) düzgün təşkil olunması ən səmərəli şərtlərlə əlavə maliyyə resurslarını cəlb etməyə, onları daha yüksək səmərəylə investisiya qoyuluşuna yönləndirməklə, maliyyə bazarında fəal iştirak edərək qiymətli kağızlar alqı - satqısı vasitəsi ilə faydalı əməliyyatlar nəticəsində məhsuldar fəaliyyət həyata keçirməyə imkan verir.

İnvestisiya qoyuluşu məqsədi üçün pul vəsaitlərinin və onların ekvivalentlərinin cəlb edilməsinin ən başlıca üsullarından biri də məhz qiymətli kağızların (səhmlərin, istiqrazların) buraxılışıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin qiymətli kağızlar (səhmlər, istiqrazlar) buraxması, bu qiymətli kağızların maliyyə bazarında satılması, habelə maliyyə bazarından da digər qiymətli kağızların alınması müəssisələrin əsas fəaliyyət növlərindən biri olaraq maliyyə resurslarının mühüm istifadə istiqamətlərindən biri sayılır. Əlavə maliyyə resurslarının cəlb olunması üsulu kimi QK (qiymətli kağızların) buraxılışı və satışı zamanı müəssisə rəhbərləri və maliyyə menecerləri olduqca vacib bir məsələni - hansı növ QK (qiymətli kağızın) və hansı şərtlər daxilində daha yüksək mənfəət gətirəcəyini – öncədən marketoloqlar tərəfindən marketinq araşdırmaları aparmağı tələb etməklə həll etməlidirlər.

Təşkilati-hüquqi strukturundan asılı olmayaraq hər bir müəssisə təsərrüfat ilinin nəticəsinə əsasən sərəncamında qalan xalis mənfəətdən xüsusi təyinatlı fondlara (“İstehlak fondu”, “Sosial sahə fondu”, “Kadr hazırlığı fondu”) əvvəlcədən müəyyən olunmuş həcmdə ayrılmalara aparmaqla bu fondları formalaşdırır. Həmin fondların vəsaiti xüsusi yeni əmlakın yaradılmasına səbəb olmayaraq, yalnız sosial sahənin (kapital qoyuluşları istisna olmaqla) inkişafına yönəldilməli olan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi, işçilərin həvəsləndirilməsi (motivasiyası), onlara maddi yardımların göstərilməsi, kadrların hazırlanması və ixtisaslarının artırılmasına yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsinə sərf edilir. Sosial təyinatlı fondlara

mənfəətdən ayrılmalarının konkret müəyyənləşdirilmiş həcmi hər bir müəssisənin(təsərrüfat subyektinin) idarəetmə orqanları tərəfindən müəyyən edilir, beləliklə fondların istifadə olunmamış müəyyən hissəsi(qalığı)növbəti ilə keçir. Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəlilik analizi pul resursları hərəkətinin analizi ilə məhdudlaşdırılır. Yuxarıda qeyd olunmuş metodlar son dövrlərdə ölkəmizin yerli praktikasında müəssisələr tərəfindən istifadə olunmağa başlanmışdır.Eyni zamanda idarə etmənin səmərəliliyi analizinə müəssisənin maliyyə resurslarının istifadə istiqamətləri və səmərəliliyi analizi də daxil edilir. Respublika şəraitində maliyyənin işləyişi nəzər nöqtəsindən müəssisənin pul resurslarının (pul axınlarının) hərəkətinin və müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini və onun maliyyə vəziyyətini əks etdirən göstəricilərin kompleks analizi ilə tanış olmaq (əsaslanmaq) lazımdır. Verilmiş (hazırkı) aspektdə biz müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinə investisiyalaşdırılan maliyyə resurslarının istifadə istiqamətləri və istifadəsinin səmərəliliyi məsələsinə xüsusi diqqət vermək lazımdır.

Maliyyə resurslarının istifadəsinin planlaşdırılması müəssisənin maliyyə siyasətinə əsasən həyata keçirilir.Müəssisənin strateji maliyyə konsepsiyaları öz növbəsində uzun və qısa müddətli olaraq 2 yerə ayrılır.Bu konsepsiyalar maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi, o cümlədən, maliyyə planlaşdırılması daxil edilir.Maliyyə konsepsiyaları maliyyə siyasətinin özəyini təşkil edir və maliyyə resurslarının səfərbər olunması və resurslardan səmərəli istifadə olunmasını həyata keçirir. Müəssisələrin maliyyə siyasəti hədəf seçilmiş iqtisadi vəzifələrin reallaşdırılmasına istiqamətlənir.

1. Müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəli bölüşdürülməsi və istifadəsi; 2.

Maliyyə metodları tətbiqi nəticəsində sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi;3. Müəssisənin maliyyə siyasətinə uyğun olaraq müəyyən maliyyə mexanizmi tətbiq edilməsi və bu mexanizmin iqtisadi inkişaf dinamikasına uyğunlaşdırılması.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi zamanı maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi lazımdır.Məhz elə buna görə maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün

müəssisənin maliyyə planlaşdırılması müəyyən olunur. Müəssisənin maliyyə planlaşdırılmasının obyekt müəssisənin maliyyə fəaliyyəti hesab olunur və bunun nəticəsi olaraq maliyyə planlarının tərtibi başa düşülür.

Maliyyə resurslarının mümkün ola biləcək maksimum həcmində müəyyən edilməsi, maliyyə göstəricilərinə əsaslanaraq ehtiyat və kapitalın proqnozlaşdırılması, düzgün istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi maliyyə planı vasitəsiylə həyata keçirilir.

Müəssisə maliyyənin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi və istifadəsi əvvəlcədən müəyyən olunmuş, dəqiq maliyyə planlaşdırılmasını tələb edir. Bu da maliyyə mexanizminin əsas tərkib hissəsidir. Maliyyə mexanizminin menecmenti maliyyə alətləri və maliyyə qanunvericiliyinin idarə edilməsi qədər önəmli faktordur. Müəssisənin maliyyə planlaşdırılmasının vasitəsiylə pul və maliyyə resurslarının məbləği natural göstəricilərə uyğunlaşdırılır, maliyyə resurslarına olan tələb müəyyənləşdirilir, istifadə istiqamətləri müəyyən olunur. Müəssisənin maliyyə planlaşdırılması inkişafa böyük təsir göstərir. Bu təsir özünü onun vəzifələrdən də əks etdirir. Qeyd etdiyimiz vəzifələr aşağıdakılardır:

- Müəssisənin maliyyə resurslarının, eləcə də pul fondlarının yaranma mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi. Burada məsələ sadəcə gəlir mənbələrinin necə, hara nə qədər və haradan əldə edilməli əhəmiyyət kəsb etmir, eyni zamanda bütün resurslar nəzərdən keçirilməklə onların mənbələrinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.
- Müəssisədəki mal-material məsrəflərinin balanslaşdırılmasının təmin edilməsi, pul tələb və təkliflərinin müəyyənləşdirilərək öyrənilməsi.
- Müəssisənin bütün sahələrinə nəzarətin həyata keçirilməsi. Xüsusilə ən çətin və planlaşdırılması qəliz olan gəlirlərin və xərclərin planlaşdırılması ən mühüm amillərindəndir.

Bu disertasiyada biz daha çox diqqəti maliyyə resurslarını planlaşdırılmasına yönəldəcəyik.

Müəssisənin maliyyə resurslarının istifadə istiqamətlərinin planlaşdırılması aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir.

- İstehsala yönəldiləcək maliyyə resurslarının həcmnin müəyyən edilməsi;
- İnvestisiyaya yönəldiləcək maliyyə resurslarının həcmnin müəyyən edilməsi;
- İnvestisiya qoyuluşlarının növlərinin, və bu zaman əldə olunacaq mənfəətin həcmnin proqnozlaşdırılması;
- Maliyyə öhtəliklərinin yerinə yetirilməsinə yönəldilən maliyyə resurslarının həcmnin müəyyənləşdirilməsi;
- Xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün səfərbər olunan maliyyə resurslarının həcmnin müəyyənləşdirilməsi.

Müəssisənin maliyyə resurslarının istifadə istiqamətlərinin planlaşdırılması, resursların idarə olunması haqqındakı iqtisadi informasiyalar müəssisə üçün önəmli olduğu qədər xarici istifadəçilərin məlumat ehtiyacının ödənilməsində də böyük əhəmiyyətə malikdir. İstər investorlar, istərsədə kreditorlar maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında maraqlıdırlar.

Maliyyə planlaşdırılmasının, müəssisə resurslarının səmərəli istifadəsi eyni zamanda, düzgün istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi bir sözlə səmərəli fəaliyyət göstərə bilməsi üçün əsas açar olduğunu deyə bilərik. Maliyyə planlaşdırılması müəyyənləşdirilmiş hədəf və məqsədlərə uyğun olaraq hazırlanır. Müəyyən olunmuş hədəflərə uyğun olaraq olund tətbiq olunacaq maliyyə siyasəti icraya başlayır. Nağd pul vəsaiti büdcəsinin eləcə də investisiya büdcəsinin planlaşdırılmasında görüldüyü kimi, bu yalnız görülməli müəyyən hədəflər müəyyən olunduqdan sonra və hədəf kütləsinə uyğun olaraq planlaşdırıla bilər.

Maliyyə resurslarının planlaşdırılmasını və bu planın zamanla dəyişməsi və təkmilləşdirilməsini zəruri edən əsas faktor xarici və daxili mühütdəki dinamik dəyişikliklərə məruz qalmasıdır. Bu səbəbdən biz maliyyə menecerlərinin əsas vəzifəsi bazarı araşdırmaqdan, resursların istifadə istiqamətlərini yenidən gözdən

keçirməkdən, müəssisənin məqsəd və strategiyasına bir daha nəzər yetirməkdən və lazım olduğu təqdirdə yeni maliyyə planı tərtib etməkdən ibarətdir.[2]

FƏSİL II. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MALİYYƏ RESURSLARINDAN İSTİFADƏNİN MÖVCUD DURUMUNUN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Maliyyə resurslarından istifadənin səmərəlilik göstəriciləri(meyarları) və onların müəssisənin inkişaf strategiyası ilə əlaqəsi

Müasir dövrdə maliyyə idarəetməsinin öhdəsində hansı işlərin olduğunu və onun tədqiqat sahəsinə nələrin daxil olduğunu nəzərdən keçirək. Məlumdur ki, müəssisədə maliyyə idarəetməsini müəssisənin maliyyə meneceri (maliyyə idarəçisi) həyata keçirir. Bu o deməkdir ki, maliyyə idarəetməsinin öhdəsinə düşən bütün işlər maliyyə idarəçisinin icra etməli olduğu işlərdir. Digər bütün iqtisadi subyektlərdə olduğu kimi müəssisə maliyyəsində də maliyyə menecerlərinin öhtəsinə düşən vəzifələr səmərəli fəaliyyəti təmin edə bilmək üçün zəruri olan meyarları təhlil etmək və bu yöndə maliyyə tədbirlər görməkdən ibarətdir. Bu haqqda fəsilin davamında daha ətraflı məlumat verəcəyik.

Maliyyə resurslarının səmərəlilik göstəriciləri olaraq rentabelliği göstərə bilirik. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resursları içərisində əhəmiyyətli yer alan mənfəətin istifadə səmərəliliyi göstəricisi olan rentabellik müəssisənin uğurlu fəaliyyətinin əsas göstəricidir. Mənfəət xərcləri, gəlirləri və itkiləri xarakterizə edir və beləliklə təsərrüfat fəaliyyətinin bütün göstəricilərini ümumiləşdirir. Bildiyimiz kimi maliyyə resurslarından olan mənfəət müəssisənin fəaliyyətini stimullaşdıran, onun inkişafına təkan verən və müəssisənin şəxsi kapitalını artıran əsas meyardır. Məhz buna görə də mənfəətin istifadə səmərəliliyi göstəricisi olan rentabellik göstəricisinin araşdırılmasına ehtiyac yaranır.

Rentabellik göstəricisi səmərəliliyinin iqtisadi göstəriciləri içərisində mühim rol oynayır. Mənfəət müəssisənin mütləq gəlirliyini əks etdirdiyi halda, rentabellik nisbi gəlirliliyi göstəricisidir. Rentabellik mənfəətin müəyyən bazaya nisbətidir. Məhsulun satışından əldə edilən pul vəsaiti (mədaxil) məhsul istehsalına və eyni zamanda satışına çəkilən xərcləri ödəməklə yanaşı mənfəət də təmin etdiyi zaman müəssisə rentabelli hesab olunur. Beləliklə, rentabellik müəssisənin səmərəliliyini xarakterizə

edir. Müəssisənin kapitalını artırma biləcəklə qabiliyyətinin olması haqqında təsəvvür yaradır. Səmərəlilik göstəricisi olan rentabelliğin hesablanması qaydası digər fəsilə ətraflı təhlil ediləcəklə.

Digər səmərəlilik göstəricisi isə yükləmə əmsalı hesab olunur. Belə ki, yükləməəmsalı hər bir manata düşən əmtəəlik məhsulu ifadə edir. Bu göstərici maliyyə resurslarının səmərəli istifadə göstəricisi olub, maliyyə resurslarının səmərəli və əlverişli istifadə edilməsini xarakterizə edir. Qoyulan maliyyə vəsaitinin nə qədər məhsul əldə edilməsinə səfərbər edildiyini göstərir. Bu göstərici nəticəsiylə kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri müqayisə edilir və daha əlverişli yüksək gəlir gətirən sahələrə vəsait qoyuluşu həyata keirilir.

İndi isə maliyyə menecerləri tərəfindən təhlil edilən inkişaf strategiyasını araşdıraraq, Maliyyə idarəetməsi ilk yarandığı vaxtdan etibarən ifadə etdiyi mahiyyətini müəssisələrin fəaliyyəti üçün zəruri fondlarla təmin edilməsini də saxlamaqla çox genişlənməmişdir. Maliyyə idarəçisi nəzərdə tutulan bütün fəaliyyəti həyata keçirmək üçün üç əsas funksiyayı nəzərə alır. Birinci funksiya mövcud aktivlərin idarə olunması adlanır. Bu maliyyə idarəetməsinin ən əsas məqsədlərindən, maliyyə idarəçisinin isə ən əsas vəzifələrindən biridir. Müəssisənin cari fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün cari fəaliyyətlə əlaqədar maliyyə qərarları qəbul olunur. İkinci funksiya maliyyələşdirmə qərarları adlanır. Bu müəssisənin pul fondlarının eləcə də maliyyə resurslarının idarə olunmasıdır və həmişə müəssisə üçün əhəmiyyətli olan fondların hansı vasitələr hesabına maliyyələşdiriləcəyinə cavab axtarır. Çünki, maliyyə meneceri maliyyələşmə ilə bağlı qərarın qəbulu üçün bir neçə amili - maliyyələşmənin öz daxili mənbələri hesabına yoxsa cəlb olunmuş vəsait hesabına həyata keçirilməsini, cəlb olunmuş vəsaitin faiz normasını, pulun zaman dəyərini və s. amilləri nəzərə almalı və təhlil aparmalıdır. Üçüncü funksiya olaraq bəzi ədəbiyyatlarda bunu planlama, bəzilərdə isə investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar qərarlar kimi rast gələ bilərik. Amma bir məsələyə diqqət yetirməliyik ki, maliyyə idarəetməsinin funksiyası kimi nəzərdə tutulan planlama, müəssisənin cari fəaliyyətinin həyata keçirildiyi zaman nəzərdə tutulan planlamadan fərqlənir. Cari

fəaliyyətinin həyata keçirildiyi zaman nəzərdə tutulan planlama istehsalın, satışın, satınalmanın, müəssisənin illik büdcəsinin və s. - nin planlaşdırılmasında istifadə olunur. Ancaq planlama funksiya olaraq yalnız investisiya qoyuluşunu nəzərdə tutur. Bu funksiyanın səmərəli həyata keçirilməsi üçün maliyyə meneceri keçmiş göstəricilərə də nəzər yetirməli, cari məlumatlarla üzləşdirərək təhlil etməli və investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar qərarlar qəbul etməlidir. Üçüncü funksiyanın adını investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar qərar kimi qəbul etmək daha məqsəduyğundur. Düzgün həyata keçirilən investisiya qoyuluşu maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsindən və əlverişli istiqamətin seçilməsindən xəbər verir.

Maliyyə idarəçisi nəzarət funksiyasını da həyata keçirir. Bu da onun qəbul etdiyi maliyyə qərarlarının icrasının hansı səviyyədə olmasını, nəticənin nəzərdə tutulmuş hədəfə nə qədər uyğunluğunu müəyyənləşdirmək üçündür. Bu zaman məqsəddən asılı olaraq icra zamanı hansı bir fəaliyyətin dayandırılması, müəssisənin digər müəssisələrə satılması, digər müəssisələrin özünə birləşdirilməsi, yeni alınması, müəssisənin yenidən təşkil olunması və s. haqqında qərar qəbul oluna bilər. Bu funksiyadan maliyyə resurslarının səmərəliliyini müəyyənləşdirmək və hədəfə çatmaq üçün istifadə olunur.

Maliyyə meneceri müəssisənin maliyyə siyasətini müəyyənləşdirir və onun icrasına nəzarət edir. Müəssisənin bütün fəaliyyəti dolayısı ilə maliyyə məsələlərindən asılı olduğu üçün digər bölmələrin rəhbərləri tərəfindən qəbul edilən qərarlarda da maliyyə menecerinin payı olur.

Yuxarıda göstərilən funksiyalar əsas tutularaq maliyyə idarəetməsi fəaliyyətini yerinə yetirmək üçün aşağıdakıları özündə birləşdirir.

- maliyyə təhlili və nəzarət;
- maliyyə planlaşdırması;
- vəsaitlərin (əsas və dövriyyə vəsaitləri) idarə olunması
- risklərin idarə olunması;
- borcların idarə olunması;
- qısamüddətli və uzunmüddətli maliyyə mənbələri;

- müəssisələrin qiymətli kağızların idarə olunması;
- müəssisələrin böyüməsi və holdinqləşmə;
- strateji idarəetmə;
- xüsusi halda yaranan problemlərin araşdırılması və həlli. [2].

Qeyd etdiyimiz borclar, qısamüddətli və uzunmüddətli maliyyə mənbələri, müəssisələrin qiymətli kağızları maliyyə resurslarına aiddir

Müəssisələrin əvvəlki hesabat dövründə maliyyə ilə əlaqədar olan nəticələrini təhlil edilməsi və cari proseslər üzərində nəzarət növbəti dövr üçün qəbul olunacaq qərarların səmərəliliyini təmin etmək üçün əvəzolunmaz şərtidir. Bu səbəbdən də maliyyə idarəçisi maliyyə təhlilini və nəzarət texnikalarını yaxşı bilməlidir. Müəssisələrin idarə olunması üçün daxili nəzarətin də həyata keçirilməsi maliyyə idarəetməsinin predmetinə aiddir. Daxili nəzarət böyük müəssisələrdə daxili audit bölməsi tərəfindən, kiçik müəssisələrdə isə daxili auditor tərəfindən həyata keçirilir.

Maliyyə planlaşdırması demək olar ki, müəssisələrin səmərəli fəaliyyətinin açar nöqtəsidir. Bu planlaşdırmanın yerinə yetirilməsi üçün müəssisələrin hədəfləri və strateji məqsədləri seçilməlidir ki, maliyyə planlaşdırmasının taktikalarına uyğun olaraq proses yerinə yetirilsin. Hədəf müəyyənləşdirildikdən sonra tətbiq ediləcək maliyyə siyasətinin icrasına başlanılır. Nağd büdcənin, investisiya büdcəsinin planlaşdırılması kimi misallardan aydın olur ki, planlaşdırma prosesi görülməyəcək iş müəyyənləşdiyi təqdirdə işin həcmindən asılı olaraq həyata keçirilə bilər.

Müəssisənin maliyyə resursları olan ümumi vəsaitləri cəlb olunmuş və öz vəsaitləri olmaqla iki yerə bölünür [7]. Cəlb olunmuş və öz vəsaitlərin tərkibi isə əsas və dövriyyə aktivlərinin cəmindən ibarətdir. Məlum məsələdir ki, müəssisənin cəlb olunmuş vəsaitlərə görə öhdəçiliyi yaranır. Buna görə də maliyyə meneceri müəssisənin daha az xərclə qarşılaşması üçün cəlb olunacaq vəsaitin hansı mənbələrdən, hansı müddətə və hansı şərtlərlə cəlb olunacağını müəyyənləşdirir, qəbul olunmuş maliyyə qərarına əsasən həmin prosesin həyata keçirilməsini təmin edir. Müəssisənin hansı miqdarda əsas və dövriyyə vəsaitlərinin saxlanması da çox əhəmiyyətli məsələdir. Müəssisə cəlb etdiyi əsas vəsaitə görə icarə haqqı ödədiyi

üçün onu daha səmərəli, lazım gələrsə fasiləsiz iş rejimində işlətməlidir. Faydalı istifadə müddəti bitmiş əsas vəsaitlər təsərrüfatdan çıxarılmalı, avadanlıqlar hələ istismara verilməyibsə mənəvi köhnəlməyə məruz qalmamaq üçün onlar satılmalı və ya digər müəssisəyə icarəyə verilməlidir. Xüsusi çəki etibarilə dövriyyə vəsaitləri əsas vəsaitlərdən daha sürətli dövr etdiyindən onların idarə olunması daha aktual məsələdir. Dövriyyə aktivlərinin idarə olunmasının əsas tərəfləri dövriyyə aktivlərinin hansı mənbə hesabına maliyyələşdiriləcəyi və müəssisənin hansı miqdarda xammal və material ehtiyatı saxlayacağıdır. Müəssisə xammal və materialı topdansatış qiyməti ilə və daha çox miqdarda alıqda xeyli güzəşt əldə edir. Maliyyə idarəetməsini həyata keçirən maliyyə meneceri alınacaq dövriyyə aktivlərinin miqdarını müəyyənləşdirir. Külli miqdarda vəsaitin xammal və materiala xərclənərək dövriyyədən çıxarılmasını təhlil edir. Dövriyyə vəsaitinin ucuz qiymətə alınmasından əldə edilən gəlir zərurətdən artıq xərclənmiş pulun dövriyyədəki dəyəri ilə hansı münasibətdə olduğu müəyyən edilir.

Müəssisənin maliyyə meneceri hər hansı iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar olaraq qərar qəbul edərsə riskləri mütləq bir şəkildə nəzərə almalıdır. Çünki qəbul olunan alternativ qərar məhz risk amilinə görə seçilir. Risk iqtisadi ədəbiyyatlarda iqtisadi fəaliyyətin şəraitinin təsadüfi dəyişməsi, gözlənilən mənfəətin, gəlirin yaxud əmlakın, pul vəsaitlərinin və s.-nin gözlənilməz itirilməsinin baş verməsi təhlükəsi kimi xarakterizə olunur. Risklər maliyyə qərarları qəbul olunması ilə əlaqədar bütün mərhələlərdə müəssisə fəaliyyətini müşayiət edir. Səmərəli qərarın risk səviyyəsi kifayət qədər aşağı olur. Daha doğrusu risk səviyyəsi aşağı gözlənilən mənfəət isə qaneedicisi olduğu üçün həmin qərar səmərəli hesab edilir. Çox hallarda mənfəət ilə risk düz mütənasib olur. Ona görə də maliyyə meneceri qərar qəbul edərkən mənfəət ilə riskin optimal nisbətini nəzərə almalıdır. Maliyyə resursları içərisində əsas paya sahib olan mənfəətin yüksək olmasına çalışmaqda yanaşı risk faktorunu da gözərdi etməmək lazımdır.

Müəssisələr bəzən satılmış məhsul, görülmüş iş və göstərilmiş xidmətə görə fəaliyyətlərinin nəticəsi olaraq əldə ediləcək pulu satış anında əldə edə bilmirlər və bu

məbləğ cəmlənərək müəssisə fəaliyyətində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yaranan yüksək miqdarda debitor borcları müəssisə üçün problemə çevrilir. Borc kimi qalan vəsaitin müəssisənin aktiv dövriyyəsiindən yayınmaması üçün borc məbləği gecikdirilmiş vaxtdan etibarən kredit şərtləri ilə geri alınır. Bunun kimi amillər də borcların idarə olunmasını xüsusilə nəzarətdə saxlanmasını zəruri edir. Eyni zamanda müəssisənin maliyyə meneceri müəssisənin borclu olduğu vəsaitlərin də idarə olunmasını həyata keçirir.

İdarəetmə mahiyyətə maliyyə idarəetməsiindən böyük anlayış olduğundan və ümumi idarəetmə maliyyə idarəetməsini tam əhatə etdiyindən, idarəetmənin ümumi prinsipləri maliyyə idarəetməsinə də aid olur. Maliyyə idarəetməsinin prinsipləri dedikdə idarəetmənin həyata keçirilməsi üçün idarə heyətinin rəhbər tutduğu qanunauyğunluqlar və qaydalar sistemi nəzərdə tutulur.

Maliyyə menecerlərinin müəssisənin maliyyə resurslardan səmərəli istifadə zamanı həyata keçirdiyi idarəetmə qərarları müəssisənin ümumi inkişaf strategiyasına xələl yetirməməli, müəssisənin maliyyə siyasəti zamanı qarşıya qoyduğu hədəflərə uyğun olmalıdır.

Maliyyə idarəetməsinin prinsipləri çoxlu sayda faktorlardan asılıdır. Buna görə də həmin prinsiplər müəssisələr üçün ümumi xarakter daşıyır. Məsələn, nağd pul vəsaitlərinin idarə olunması üçün bir müəssisədə qəbul olunan qərar digər müəssisə üçün keçərli olmaya bilər. Eyni zamanda müəssisənin fəaliyyətinin həcminə görə də maliyyə idarəetməsi üçün seçilən prinsiplər fərqlənir.

Fəaliyyətinin həcmi kiçik olan müəssisələr mərkəzləşmə prinsipinə (maliyyə idarəetməsinin vahid mərkəzdən həyata keçirilməsi), fəaliyyətinin həcmi böyük olan müəssisələr isə qeyri mərkəzləşmə prinsipinə (maliyyə idarəetməsinin vahid mərkəzdən sahələrə paylanaraq həyata keçirilməsi) üstünlük verirlər. Bu səbəbdən də qərarlar müxtəlif səviyyəli instansiyalar tərəfindən qəbul edilir və eyni məsələyə aid olsa da bir-birindən fərqlənir.

Kiçik müəssisələr idarə olunarkən mərkəzləşmə prinsipi ona görə faydalı olur ki, idarəetmə vahid mərkəz, tərəfindən həyata keçirildiyindən ümumi və əlaqəli

problemlərə cavabdehlik bir şəxsin və ya bölmənin üzərində qalır. Bu müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarə edilməsi nisbətən asan həyata keçirilir. Kiçik müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşma mənbələri az olur. Eyni zamanda mənfəətin həcmi də az olur və istifadə səmərəliliyi göstəricisi olan rentabelliğin hesablanması nisbətən asanlaşır. Belə ki, bu da idarəetməni səmərəliləşdirir. Eyni prinsip böyük ölçülü müəssisələr üçün keçərli deyil. Çünki, iş həcmi çox, olduğundan idarəetməni vahid mərkəzdən daha təfəsilatlı həyata keçirmək mümkün olmur.

Maliyyə idarəetməsində qeyri mərkəzləşmə prinsipi, holdinqlər üçün xüsusilə xarakterikdir. Holdinqlərin maliyyə strukturu bunu tələb edir. Həm də müəssisələr ana holdinqə aid olduğundan idarəetmə istər-istəməz qeyri-mərkəzləşdirmə prinsipinə tabe olur. Belə ki, törəmə müəssisələrin hər biri öz maliyyə resurslarının səmərəliliyini təhlil edir və səmərəlilik meyarlarını qiymətləndirərək ana müəssisəyə məlumat verir. İdarəetmə qərarları isə ana holdinq tərəfindən həyata keçirilir. Holdinq olmayan böyük müəssisələr də eyni prinsipi tətbiq edirlər. Artıq respublikamızın böyük müəssisələrində bu müşahidə olunur. Satınalma, planlama, marketinq və s. sahələr birbaşa maliyyə idarəçisinin nəzarətində deyil, idarə etmə tərəfindən yaradılmış xüsusi şöbələrə həvalə edilir. Kiçik müəssisələrdə isə planlaşdırma maliyyə menecerləri tərəfindən həyata keçilir. Bəzi müəssisələrə həmin sahələr ixtisaslaşdıqdan sonra müəssisənin daxili tələbatını ödəmək şərti ilə digər müəssisələrə də xidmət göstərilir. Bu həm peşəkarlıq baxımından həm də əlavə gəlir əldə etmək baxımından müəssisələrə fayda verir. Gəlir mənbələrini artıraraq maliyyə resursları üçün əlavə

Kollegiallıq prinsipi konkret qərarların icraçıları olan müxtəlif səviyyəli rəhbərlərin rəy və mülahizələri əsasında kollektiv qərar hazırlanmasını nəzərdə tutur. Çünki, cari problemlərlə bilavasitə maliyyə meneceri yox, menecerin qərarına əsasən onu icra edən icra strukturunun rəhbəri qarşılaşır. Qərarların qəbul olunmasında kollegiallıq prinsipi ən səmərəli qərarların qəbul olunmasını təmin edir. Məsələn, maliyyə şöbəsi resursların istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirən zaman xüsusilə investisiya qoyuluşu həyata keçirmək istədiyi zaman investisiya və innovasiya şöbəsi

ilə, eyni zamandan risklərin idarə edilməsi şöbəsi ilə razılaşmalıdır. Elə investisiya qoyuluşları var ki, gəlirlilik səviyyəsi yüksək olsa da risklilik səviyyəsi olduqca yüksəkdir. Bunun üçün maliyyə şöbəsinin məlumatına əsasən risklərin idarə edilməsi şöbəsi investisiya və innovasiya şöbəsinə məlumatlar verməlidir. Tutaq ki, investisiya yüksək gəlirli olsa da risklilik səviyyəsi çox yüksəkdir müəssisə bu qoyuluşu həyata keçirir və iflasa uğrayır. Belə hal qeyri səmərəli maliyyə qərarının nəticəsidir. Məhz bu səbəbdən kollegiallıq prinsipi maliyyə idarəetməsinin əsas prinsiplərindən hesab olunur.

Müəssisələr fəaliyyətlərini daim genişlənən şəkildə saxlaması üçün fəaliyyət göstərdiyi mühitin şərtlərini davamlı olaraq nəzarətdə saxlamalıdır. Əldə olan və əldə olunması nəzərdə tutulan fondların necə istiqamətləndiriləcəyini konkret olaraq müəyyən edilməsi, məqsədlərini gerçəkləşdirəcəyi fəaliyyət sahələrini axtarılması, yeni məhsul-bazar kombinasiyasını müvafiq bir formada seçməsi davamlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün strateji idarəetmənin prioritet məsələləridir.

İdarəetmə səviyyələrinə görə hazırlanan strategiya mərhələlərində yer tutan funksional strategiyalar orta və aşağı idarəetmə səviyyələrini tərəfindən hazırlanaraq həyata keçirilir. Hər strategiyada olduğu kimi bu strategiyada da bir ana qrup mövcuddur. Bu ana qruplar aşağıdakı alt qruplardan təşkil olunur: satış, istehsal, insan resursları, maliyyə, tədqiqat və inkişaf və s. müəssisələrin böyüklüyündən, bazardakı şəraitdən, rəqabət mühitindən və başqa bu kimi şərtlərdən asılı olaraq alt qrupların özü də müəyyən sahələrə bölünərək, zəruri strategiya hazırlanır. Misal üçün maliyyə alt qrupresurslarının səmərəli idarə edilməsi strategiyası, səmərəliliyin qiymətləndirilməsi strategiyası və s kimi daha xüsusiləşmiş strategiyalar tətbiq edilir.

Müəssisələrin fəaliyyətində əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə funksional strategiyaların içərisində ən əhəmiyyətli maliyyə strategiyasıdır. Həm də dissertasiyanın predmeti müəssisələrin maliyyələşmə məsələlərinə aid olduğundan bu məsələyə xüsusilə diqqət yetiriləcəkdir. Maliyyə idarəçilərin strategiyaları hansı istiqamətə yönəldiyindən asılı olmayaraq maliyyə təhlili həyata keçirilmədən doğru qərar vermək imkansızdır. Görünür ki, maliyyə strategiyaları hazırlanarkən maliyyə

hesabatlarını əks etdirən sənədlər (resursların səmərəlilik göstəriciləri) və digər sənədlər toplanıb maliyyəçilər tərəfindən dəqiq qiymətləndirilməsi lazımdır.

Maliyyə strategiyasını ümumi maliyyə strategiyası və konkret məsələlərə aid maliyyə startegiyası təşkil edir. Maliyyə idarəetməsinin funksiyalarından irəli gələrək strateji maliyyə qərarlarını üç qrupda cəmləşdirmək olar:

- cari fəaliyyəti təmin etmək üçün müəssisənin maliyyə resursları- öz vəsaiti və cəlb olunmuş vəsaiti ilə əlaqədar olan strateji qərarlar;
- öhtəllərin zamanında yerinə yetirmək üçün zəruri vəsaiti təmin etməklə əlaqədar olan strateji qərarlar;
- müəssisənin inkişafının davamlılığı üçün, maliyyələşmənin həyata keçirilməsində maliyyə mənbələrinin seçilməsi ilə əlaqədar olan strateji qərarlar.

Yuxarıda göstərilənlər müəssisənin məqsədlərindən asılı olaraq bir-birini əvəz edirlər. Qərar verilməzdən əvvəl maliyyə təhlili həyata keçirilir. Maliyyə təhlili aşağıdakıları əhatə edir

- müəssisənin investisiya qoyuluşu və maliyyələşdirmə ilə əlaqədar olan alternativlərin təhlili;
- alınmış investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar qərarların gözlənilən nəticələrinin təhlili;
- alternativlər arasında seçim üçün aparılan təhlil.

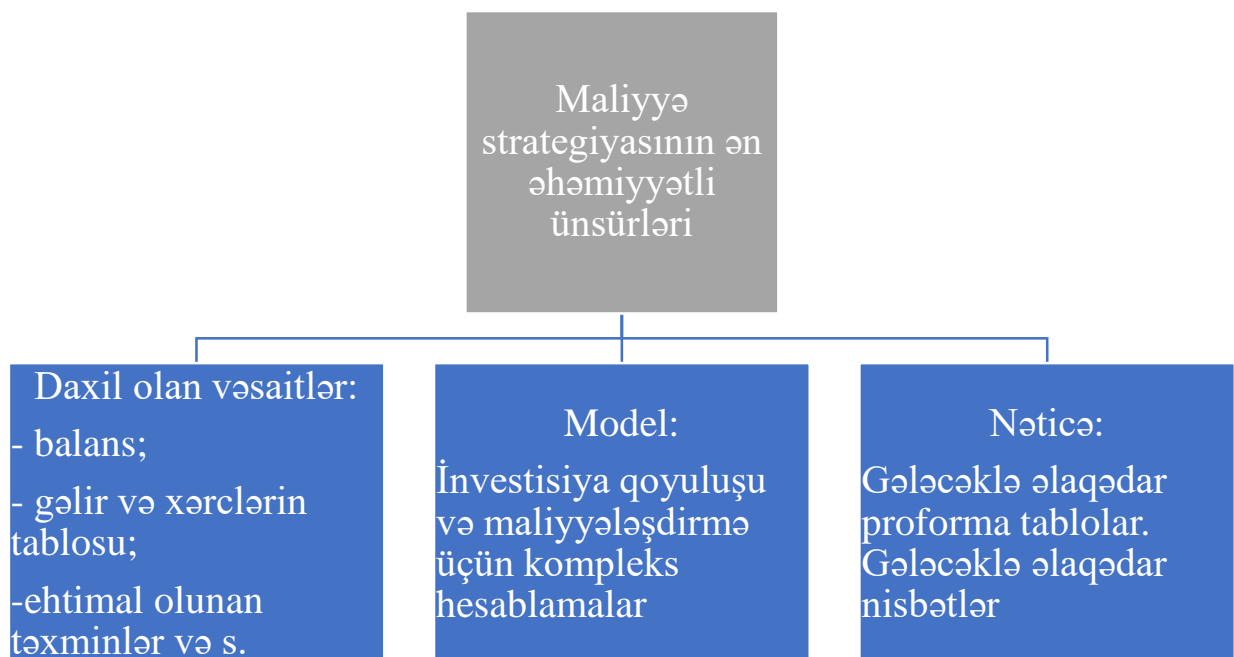
Səmərəli maliyyə idarəetməsinin ilk şərti çox həssas hazırlanmış maliyyə planının olmasıdır. Belə bir plan maliyyə şöbəsinə aid olsa da yuxarı idarə heyətinin və strateji idarəetmə ilə məşğul olan heyətin bu planın həyata keçirilməsində cavabdehlikləri vardır. Çünki veriləcək qərar peşəkar qiymətləndirmə tələb edir. Strateji qərarların qəbulu üçün hazırlanan maliyyə planlaması həm uzunmüddətli həm qısamüddətli istifadə olunan proses kimi nəzərə alınmalıdır. Bütün növ maliyyə strategiyalarında 3 əsas ünsürün olması zəruri hesab edilir:

Birincisi, daxil olan vəsaitlər- müəssisənin cari maliyyə hesabatlarından (balans, gəlir tablosu, nağd vəsaitin hərəkəti tablosu) və gələcəklə əlaqədar təxminlərdən müəyyən olunur. İkincisi, model- maliyyə idarəçisinin apardığı bütün

təhlil və hesablamaların kompleksidir. Üçüncüsü isə nəticə - cari maliyyə hesabatları ilə yanaşı proforma maliyyə hesabatlarının təhlilinin nəticəsidir. Daxil olması gözlənilən vəsaitin ümumi həcmi ilə ərzində əldə ediləcək mənfəəti və müəssisənin böyümək üçün olan strateji imkanlarını müəyyən edir. Maliyyə idarəçisi müxtəlif məsələlərdə müəyyən qərarlar qəbul edir ki, bu da ayrı-ayrılıqda olan məsələlərə yönəlmiş olur. Model isə həmin qərarların kompleksləşdirilməsini təmin edir. Hər bir strateji qərar daha yaxşı nəticələr əldə etməyə yönəldilmiş olduğundan strateji plan hazırlanarkən ehtimal olunan nəticə mütləq nəzərə alınır. Hətta bəzi hallarda plan hazırlanarkən idarəetmə tərəfindən arzu olunan hədəflər qoyulur və strateji plan hədəfə görə hazırlanır.

Cədvəl 2.1

Maliyyə strategiyasının ən əhəmiyyətli ünsürləri

Strateji plan hazırlanarkən müəssisənin qarşıya qoyduğu hədəflər müəyyən olunur və məqsəd kimi həmin məsələlər əsas alındığından fəaliyyət daha da kompleksli təşkil olunur. Fors-major hallarının yaratdığı vəziyyət istisna olmaqla

qalan hallarda müəssisə həmin strateji plan üzrə hərəkət ediyi üçün cari əməliyyatları həyata keçirmək və investisiya qoymaq məqsədi ilə qədər nağd vəsaitin zəruri olduğunu əvvəlcədən təyin edir və fəaliyyətin ardıcılığının təmin edilməsinə səbəb olur.

Daxili audit həyata keçirilərkən daxili auditorların diqqət etdiyi məsələlərdən biri də həyata keçirilən fəaliyyətin nəzərdə tutulmuş strategiyaya nə dərəcədə uyğun olmasıdır. Daxili audit bunu vaxtında müəyyən etməlidir ki, rəhbərlik onları gözləyən riskləri vaxtında qiymətləndirə bilsinlər.

Strateji planlaşdırmanın həyata keçirilməsində ümumi planlaşdırmanın 4 istiqaməti mövcuddur [6].

- reaktiv planlaşdırma (keçmişə nəzərən planlaşdırma);
- inaktiv planlaşdırma (cari ana nəzərən planlaşdırma);
- preaktiv planlaşdırma (gələcəyə nəzərən planlaşdırma);
- interaktiv planlaşdırma (bütün müsbət ideyalara nəzərən planlaşdırma).

Ümumiyyətlə bu mərhələlərdən hər hansı birini mütərəqqi qəbul edib, digərlərini nəzərə almamaq doğru nəticə verməz. Çünki planlaşdırmanın mərhələləri sistemli şəkildə bir-birini tamamlayır.

Reaktiv planlaşdırma mərhələsi bəzi ədəbiyyatlarda inkişaf üsullarının keçmişdə axtarılması kimi xarakterizə olunur. Hətta bəzən mövcud problemlərin həlli keçmiş vaxtlarda axtarılır. Amma əslində isə reaktiv planlaşdırmada keçmişdə olan maliyyə və idarəetmə məlumatlarına əsasən strateji planın hazırlanması nəzərdə tutulmalıdır. Dissertasiyanın əvvəlki bölmələrində haqqında danışdığımız Altman, Chessar və Bathory modellərinin təhlili zamanı da əvvəlki ilin maliyyə məlumatlarının geniş ölçüdə istifadə olunduğunu gördük.

İnaktiv planlaşdırma müəssisə fəaliyyətində mühüm icra əhəmiyyətinə malikdir. Cari idarəetmə tamamilə inaktiv planlaşdırmaya əsaslanır. Bu bazarın cari vəziyyətini və cari dəyişmələri nəzərdə tutduğu üçün qısamüddətli planların qəbul olunmasında daha çox əhəmiyyətə malikdir. Bəzən inaktiv planlaşdırma fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı keçmiş və gələcəyin nəzərə alınmaması kimi xarakterizə

edilir. Amma əvvəlki fəsillərdən görürük ki, inaktiv planlaşdırma həqiqətən də müəssisənin əsas fəaliyyətində əvəzsiz rol oynayır və strateji planın hazırlanmasında istiqamətləndirici baza rolunda çıxış edir.

Preaktiv planlaşdırma strateji planlaşdırmanın məqsədi ilə gələcəyə yönəlmiş olduğu üçün üst-üstə düşür. Preaktiv planlaşdırma gələcək dəyişikliklərə səmtlənmiş sistemi əks etdirir. Planlaşdırmanın bu tipi sadəcə maksimum mənfəət əldə etməyə yönəlmişdir. Preaktiv planlaşdırmanın son nəticəsi olaraq verilən qərar maksimum mənfəətə istiqamətlənmiş qərarlardır. Bu isə maliyyə idarəetməsinin son məqsədi üçün kifayət deyil. Maksimum mənfəət müəssisə üçün arzuolunan haldır, amma maliyyə idarəçisi müəssisənin dəyərinin maksimallaşdırılmasını mənfəətin maksimallaşdırılmasından üstün tutduğu üçün preaktiv planlaşdırmanı son məqsədə hədəflənməmiş olduğunu hesab edirik. Amma preaktiv planlaşdırmanın cari idarəetmənin həyata keçirilməsində çox əhəmiyyəti vardır. Onuda qeyd etmək lazımdır ki, preaktiv planlaşdırma iqtisadi-riyazi metodlara daha çox əsaslanır və buna görə də alınan nəticələr əvvəldən nəzərdə tutulmuş proqnoza daha yaxın olur.

İnteraktiv planlaşdırmanın iki əsas cəhəti vardır. Birincisi, iştirak prinsipinə əsaslanır və təşkilat iştirakçılarının yaradıcı bacarıqlarını maksimum səfərbər edir. İkincisi, gələcəyi nəzarət altına almağın mümkünlüyünü nəzərdə tutur və bu əhəmiyyətli dərəcədə təşkilat iştirakçılarının yaradıcı hərəkətlərinin məhsuludur, interaktiv planlaşdırmanın məqsədi gələcəyi layihələşdirməkdir [6].

Planlaşdırmanın hər dörd növünü nəzərdən keçirdik. Gəldiyimiz nəticə onu göstərir ki, planlaşdırmanın tam mahiyyəti ilə həyata keçirilməsi, zəmini strateji qərarların düzgün və zamanında qəbul olunması üçün hər dörd mərhələnin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Strateji idarəetmə konkret məqsədə yönəldilmiş, müəssisənin inkişafının davamlılığını və davamlı böyüməsini təmin edən kompleks qərarlar sistemidir, inkişaf etmiş ölkələrin müəssisələrində strateji idarəetmə bölməsi bir struktur vahidi kimi təsis olunur. Artıq bu meyillər respublikamızın müəssisələrində də formalaşmaqdadır. Tam iqtisadi əsasa malik olan müəssisələrin hamısında bu struktur

vahidinin təsis olunması, işin nəzəri və praktiki bazasının hazırlanması respublikamızın müəssisələri üçün strateji idarəetmə baxımından ən prioritet məsələdir.

2.2. Müasir şəraitdə müəssisələrdə maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Hər nə qədər müəssisənin maliyyə resursları: başqa emitentlərin qiymətli kağızlarının əldə edilməsinə, büdcə və büdcədən kənar fondlara ödəmələrə, kredit faizlərinin ödənilməsinə, çalışanların iqtisadi stimullaşdırılmasına və s. məqsədlər üçün istifadə edilsə də, baxılan problemlər əsas və dövriyyə vəsaitlərinə investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə geniş yer verilmişdir.

Bundan başqa, maliyyə resurslarının istifadə olunmasının səmərəliliyi anlayışı, ilk növbədə onların məqsədli istifadəsini özünə daxil edir.

İndiki şəraitdə aktual problemlərdən biri, məsələn, ümumi gəlirin hissələrinin məqsədli istifadəsi, hansı ki, əmək haqqının ödənilməsinə yönəldilməlidir, amma vəsaitlər başqa məqsədlərə yayındırılır.

Lakin hazırkı iş çərçivəsində biz maliyyə resurslarının istifadəsinin səmərəliliyinə baxılması məsələsini müəssisənin əsas və dövriyyə vəsaitlərinə sərf olunan investisiya qoyuluşu ilə məhdudlaşdırırıq.

İnvestisiya qərarları müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsi prosesinin olduqca əhəmiyyətli və eyni zamanda əsas tərkib hissəsini təşkil edir, çünki onların böyük hissəsinin uzun dövr ərzində dövriyyədən qaldırılmasına gətirib çıxarır. Müəssisənin maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə aktivlərə qoyulan investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədardır, çünki bu investisiyalar xüsusi və cəlb olunmuş maliyyə resursları ilə təmin olunurlar. Və əksinə, maliyyə resurslarının mahiyyətindən irəli gələn kimi, onların əsasən-ümumilikdə istehsal tələbatını, xüsusi halda isə istehsalın genişlənməsinin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunması nəzərdə tutulur. Buna görə də məntiqi şəkildə belə yekunlaşdırmaq olar ki, maliyyə

resurslarının istifadəsinin səmərəliliyi onların investisiyalaşdırılmasının səmərəliliyi ilə şərtləndirilmişdir. Başqa sözlə, proses kimi investisiyalar istehsalın genişləndirilməsi prosesində maliyyə münasibətlərinin material daşıyıcıları kimi maliyyə resurslarının mahiyyətinin yansımasıdır. Qeyri-stabil maliyyə bazarı, əhəmiyyətli maliyyə riskləri səbəbiylə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə ümumi qəbul olunmuş investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodları maliyyə göstəricilərinin - inflyasiya, mövcud faiz dərəcələrinin dəyişməsi, makroiqtisadi dövriyyənin ayrı-ayrı fazalarında müəssisənin kapital strukturasının dinamikası və digər amillərin hesablamalarda (proqnozlarda) nəzərə alınması zərurəti ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanda bir sıra xüsusiyyətlər qazanır.

İnvestisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodlarının tətbiqi üçün baxılan investisiya proqramının aşağıda sıralanan tiplərdən hansına aid olduğunun müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

Firmanın xarici investisiya qoyuluşu onun mənfəət əldə etmək məqsədilə xarici ölkədə əmlaka sahib olmağını əks etdirir. Bu əmlak əsasən xarici ölkədə yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalında paya sahib olmaq şəklində olur. Firma xarici ölkədəki firmaya bütövlükdə və ya pay iştirakı ilə bir hissəsinə sahib ola bilər. Portfel investisiyanı birbaşa investisiyadan fərqləndirən məhz idarəetmə amilidir. Portfel investisiyası qoyulduğu obyektin idarə edilməsində investorun iştirakını təmin etmir. Buna baxmayaraq, milli iqtisadiyyatda iqtisadi artıma birbaşa investisiyanın təsiri portfel investisiyalarına nisbətən böyük olur. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi son nəticədə istehlakın artımına da səbəb olur. Belə halda mövcud aktivlərin xarici rezidentlər tərəfindən alınması zamanı baş verir. Belə ki, ölkə rezidentlərinə məxsus aktivlərinin xarici rezidentlərə satışından əldə edilmiş vəsait istehlaka yönəldilir. Bununla belə, təcrübə göstərir ki, qeyd edilən halın yaranması ehtimalı portfel investisiyasında daha böyükdür.

Birbaşa xarici investisiyalar kapitalın beynəlxalq hərəkəti formaları arasında əsas yer tutur. Müəssisələr arasında işgüzar əlaqələr meydana gəlir, investor vəsaitini qoyuluşu etdiyi müəssisədə qərar qəbulu prosesinə xüsüs rol oynamağa başlayır.

Birbaşa xarici investisiyalar aşağıdakı əsas formalarda həyata keçirilir:

1. Xarici filialların və törəmə müəssisələrin yaradılması yolu ilə.
2. Firmaların beynəlxalq qovuşması və birləşməsi yolu ilə.
3. Strateji alyansların yaradılması yolu ilə.

Digər fəsildə qeyd etdiyimiz səmərəlilik göstəricisi olan rentabellik göstəricisi haqqında geniş məlumat əldə edək.

Rentabellik hesablama qaydaları müxtəlifdir. Aktivlərin rentabelliği və ya ümumi rentabellik göstəricisi əsas göstərici hesab olunur və aşağıdakı kimi hesablanır.

$$R_{um} = (M_b : A) \times 100.$$

M_b - balans mənfəəti;

A- müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinə əsas istehsal fondlarının, yəni aktivlərinin dəyəridir.

Qoyulmuş kapitalın bir manatına düşən mənfəətin məbləğini rentabelliğin bu göstəricisi göstərir.

Aktivlərin rentabelliği ilə yanaşı məhsulun rentabelliği də hesablanır. Məhsulun rentabellik göstəricisi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$P = (M_1 : M_0) \times 100$$

M_1 - məhsulun satışından mənfəəti;

M_0 satılmış məhsulun maya dəyəridir.

Rentabellik göstəricisindən təsərrüfatdaxili analitik hesablamalarda, müxtəlif məmumat növlərinin mənfəət yaxud zərərlik normasına nəzarət olunması, istehsalda ən yeni məhsul növlərinin tətbiq edilməsi və səmərəsiz məmumatların istehsaldan çıxarılması prosesində istifadə olunması daha səmərəlidir.

Bundan başqa hesabi rentabellik göstəricisindən də istifadə olunur və aşağıdakı kimi hesablanır:

$$R_h = (M_h : A) \times 100,$$

burada M_h hesabı mənfəətdir.

Satışın və məhsulun rentabelliği göstəriciləri bir-biri ilə əlaqədardır və bütün

məhsulun, eyni zamanda onun ayrı-ayrı növlərinin istehsalı və eləcə də satışı üçün lazım olan cari xərclərin dəyişməsinə əks etdirir. Bu səbəbdən də ümumi istehsalın səmərəliliyini artırması və mənfəətin artırılmasının daha geniş imkanlarının əldə edilməsi üçün yüksək və ya aşağı rentabelliyyətə malik olan məhsulların xüsusi çəkilərdə baş verən dəyişilmələrdən asılı olaraq məhsul istehsalı və buraxılışının strukturunu formalaşdırma bilirik.

Müəssisənin səhmdarları üçün qoyulmuş kapitalın verimliliyi, daha aydın desək, xüsusi kapitalın rentabellik səviyyəsi haqqında məlumat əldə etmək daha vacibdir. Xüsusi kapitalın verimliliyə necə təsir göstərməsini müəyyən etmək üçün ümumi rentabellik səviyyəsini xüsusi kapitalın rentabellik səviyyəsi ilə müqayisə etmək lazımdır.

Rentabelliyyənin digər göstəriciləri müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili prosesi zamanı hesablanma bilər. Bunlara müəssisənin bütün kapitalının rentabelliyyəti, dövriyyədən kənar aktivlərin rentabelliyyəti, dəyişən kapitalın rentabelliyyəti, investisiyaların rentabelliyyəti və s. misal göstərmə bilirik.

İqtisadi baxımdan səmərəlilik maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyi təsərrüfat fəaliyyəti zamanı əldə olunan nəticə ilə sərf edilən resursların müqayisəsidir.

Səmərəliliyin müəyyənləşdirilməsinə səmərəliliyin təhlil edilməsindən, yəni onun mahiyyətini əks etdirən səmərəliliyin qiymətləndirilməsi göstəricilərinin müəyyən olunmasından başlanılmalıdır. Səmərəliliyin göstəriciləri bu fəslin digər bəndində açıqlanmışdır.

Ümumiyyətlə müəssisənin fəaliyyət səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi iki yanaşma vasitəsi ilə aşkarlanır.

Cədvəl 2.2(1) Müəssisənin səmərəliliyinin müəyyən edilməsinə yanaşmalar

- ✓ Məsrəfli yanaşma-məsrəfin hər vahidinə əldə edilən səmərəni xarakterizə edir.
- ✓ Resurslu yanaşma-müəssisənin malik olduğu bütün növ resurslardan istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edir

Disertasiya işində diqqəti maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsinə yönəldəcəyik.

Ümumiyyətlə qiymətləndirmə prosesi 3 mərhələdə aparılır. Qiymətləndirmə aparılan zaman mümkün variantlar araşdırılır, nəticələr müəyyən edilir, kəmiyyət və keyfiyyət aspektləri müqayisə edilir.

Müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı metodlardan istifadə edilir:

- ✓ ekspert qiymətləndirməsi;

- ✓ analitik qiymətləndirmə.
- ✓ statistik qiymətləndirmə;[3]

Ekspert qiymətləndirməsi- Ekspert rəylərinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində əldə olunur. Bu metodun səmərəliliyi ekspertlərin dürüslüyündən, mühakimə müstəqilliyindən, ixtisasını bilmə səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir.

Analitik qiymətləndirmə- Müəssisənin öz daxili informasiya bazasından istifadə əsasında hazırlanır. Bu halda ayrı-ayrı resursların səmərəlilik ehtimalları müəyyən olunur və maliyyə göstəricilərindən asılı olaraq dəyişir.

Bu dissertasiya işində əsas diqqəti statistik qiymətləndirmə metoduna yönəldəcəyik. Müəssisənin fəaliyyət səmərəliliyinin statistik qiymətləndirilməsinin əsas vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

-Qiymətləndirilən obyektə tam, dəqiq, hərtərəfli tədqiq etmək;

-Müxtəlif maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi;

-Səmərəlilik göstəricilərinin sisteməlik hala salınması və kompleks qiymətləndirilməsi;

-Səmərəliliyin artırılmasında daxili və xarici ehtiyatların aşkarlanması və qiymətləndirilməsi;

-Müəssisənin fəaliyyət səmərəliliyinin yüksədilməsi üçün tədbirlər planının hazırlanması.

Statistik qiymətləndirilmənin əsas prinsipləri və onların xarakteristikası aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur.

sistemlilik

öyrənilən hadisə və bu hadisənin göstəricilərinə sistem kimi yanaşmaq

Komplekslilik

Öyrənilən obyektin hərtərəfli və tərkib hissələrinin qarşılıqlı əlaqəli şəkildə və asılılıq nəzərə alınmaqla öyrənilməsi

Etibarlılıq

Öyrənilən hadisənin hal-hazırkı vəziyyətini və inkişafını əks etdirən göstəricilər sisteminin etibarlılığının təmin edilməsi

obyektivlik

Statistik təhlil prosesində və əldə edilən nəticələrdə tədqiqatçının subyektiv fikirlərinin inkar edilməsinin nəzərdə tutulması

Müqayisəlilik

Eyni istiqamətli və oxşar metodika əsasında aparılan araşdırmaların nəticələrinin müqayisəliliyinin təmin edilməsi

Operativlik

Araşdırma haqqında informasiyanın idarə etmə sistemində minimum vaxt ərzində daxil olmasının təmin edilməsi

Cədvəl 2.2(2) Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi prinsipləri və onların xarakteristikası

Qiymətləndirilmənin tamlığı daha çox toplanan informasiyanın etibarlılığından, tamlığından, operativliyindən asılıdır.

Statistik metod nəticələrin statistik göstəricilərlə müqayisəsinə və ehtimalların statistik qiymətləndirilməsinə əsas verir.

Statistik təhlil metodları strateji sahədən başlayaraq nəticələrin tənzimləyicilər ilə razılaşdırılmasını qədər istənilən məsələnin mürəkkəblik səviyyəsindən asılı olmayaraq effektiv həllər təklif etməyə imkan verir.

Səmərəliliyin növləri, eyni zamanda onu xarakterizə etmək üçün vahid, elmi təsnifatının yoxluğu bu göstəricilərin sistemləşdirilməsinə və səmərəliliyin qiymətləndirilməsinə maneçilik törədir. Ən optimal variantın seçilməsində maneələr yaranır.

2.3. Maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsində beynəlxalq təcrübə və Azərbaycanada ondan istifadə edilməsi xüsusiyyətləri

Maliyyə siyasətin həyata keçirən zaman beynəlxalq təsirlər nəzərə alınmalıdır. Maliyyə yalnız ölkə daxilində deyil, həmçinin beynəlxalq miqyasda təsir mexanizminə malikdir. Eyni zamanda beynəlxalq təcrübənin ölkə ərazisində tətbiqi məsələsi maliyyə siyasətin həyata keçirən zaman vacibdir. Maliyyə mexanizmləri bir ölkə daxilində qalan zaman, daxilinə qapanma baş verən zaman inkişafdan söhbət açmaq mümkün olmur. Məhz bu səbəbdən də beynəlxalq təcrübənin tətbiqi və beynəlxalq standartlara keçid dövrümüzün aktual məsələlərindəndir.

Maliyyə resursları ümumi gəlir, mənfəət, əmək haqqı fondu, ƏDV və satış dövriyyəsindən vergi, amortizasiya ayırmaları, digər ayırmalar kimi elementlərin vəhtəddindən yaranması beynəlxalq miqyasda təsdiq edilmişdir.

İstehsalın ümumi gəliri elə bir iqtisadi kateqoriyadır ki, bu zaman ümumi məhsul miqdarından istehsal prosesinə çəkilən xərcləri çıxmaqla müəyyənləşdirə bilərik. Mənfəət isə ümumi gəlirdən fərqli olaraq, mahiyyətə əlavə dəyərin pul ilə ifadəsi olaraq, istehsal prosesi zamanı yenidən yaradılmış dəyərin bir hissəsini özündə cəmləşdirir. Rus alimiprof. D.S. Molyakov qeyd edir ki, mərkəzləşdirilmiş və ya qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə resursları vardır. Beynəlxalq təcrübəyə

əsaslanaraq müəyyən etmək olar ki, gəlirin müxtəlif istiqamətlərdə paylanması mümkündür. Ümumiyyətlə gəlirlilik səviyyəsinin müəyyən edilməsi müəssisənin səmərəlilik əmsalının hesablanması vasitəsiylə həyata keçirilir. Molyakovun səmərəlilik analizi digər fəsildə ətraflı araşdırılacaq. Molyakovun səmərəlilik analizi son dövrdə respublikamızda tətbiq edilir.

Maliyyə resurslarının əsas elementlərindən olan amortizasiya istehsal prosesi zamanı müəssisənin əsas fondlarında yaranan köhnəlməni və beləcə öz dəyərini zamanla hazır məhsula keçirməsini ifadə edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə (İEO) sadəcə eləcə də geniş təkrar istehsalın maliyyələşdirilməsi zamanı amortizasiyanın payı 50-70 % müəyyən edilir. Amortizasiya ayırmalarının istifadəsində əsas diqqət onların tam həcmdə əsas kapitalın investisiyasına yönəldilməsinə, sürətləndirilmiş amortizasiyanın tətbiqinin genişləndirilməsinə yetirilməlidir. Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda müəyyən edə bilərik ki, amortizasiya norması təxminən 25% təşkil etdiyi halda Azərbaycanda bu göstərici xeyli aşağı idi. Buda öz növbəsində müəssisənin rəqabət qabiliyyətliliyini aşağı salır və digər müəssisələrlə rəqabətə dözməyərək bazardan çıxmasına səbəb olurdu. Beləliklə, son zamanlar azalan qalıq metoduna keçid öz növbəsində maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsinə köməklik göstərirdi.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun ekspertləribelə qənaətə gəlmişlər ki, iqtisadi tənəzzül şəraitində sürətli amortizasiyanın tətbiq olunması ilə daha çox səmərə əldə olunur. Dünya iqtisadi böhranı ilə əlaqədar olaraq ABŞ-da qəbul olunmuş antiböhran proqramına əsasən, müəssisələrdə sürətli amortizasiya tətbiq olunaraq köhnəlmiş, işlək vəziyyətdə olmayan əsas vəsaitləri silməyə imkan verilmişdir. Bunun nəticəsi olaraq müəssisələrə büdcəyə ödəniləcək vergilər üzrə təxminən olaraq 38 mlrd. dollar həcmində pul vəsaitinə qənaət olunmasına şərait yaranmışdır.

Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, sürətli amortizasiyanın tətbiqi müsbət təsir göstərmişdir. Dünya ölkələrində sürətli amortizasiyanın tətbiqinin fərqli metodları mövcuddur. Buna misal olaraq, Almaniyada istehsal binalarının, avadanlıqlarının amortizasiya normaları olaraq istifadənin ilk dörd ilində 10%həcmində, növbəti 3 ilində 5% həcmində, qalan 18

ilində 2,5% həcmində müəyyənləşdirilmişdir. Kanadada isə əsas vəsaitlərin istifadə müddətləri, amortizasiya normalarının hədləri(maksimum və minimum) sərbəst şəkildə müəyyən olunur.

Respublikamızda əsas vəsaitlərin eləcə də digər aktivlərin vergitutma məqsədləri üzrə amortizasiya normalarının hədləri (maksimum) Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşmişdir. Bu da aktivlərin amortizasiya normasını qoyulmuş həddən artıq olmamaq şərti ilə sərbəst müəyyənləşdirməyə və tənzimləməyə imkan vermişdir. Bundan başqa, köhnəlmiş əsas vəsaitlərin silinməsinə sürətləndirən tədbir olaraq qalıq dəyəri 500 manatadək olan əsas vəsaitlərin dəyərinin gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsi barədə normanın Vergi Məcəlləsinə daxil edilməsini qeyd edə bilərik [18].

Müəssisənin daxili maliyyə resursları içərisində ən vacib element olaraq mənfəət qeyd edilə bilər. Mənfəətmüəssisənin istehsal fəaliyyəti prosesində formalaşır, onun son nəticəsi və istehsalın artımı və genişləndirilməsi mənbəyidir. Beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan “mənfəət və zərər haqqında hesabat” vasitəsi ilə beynəlxalq standartlara uyğun olaraq uçot aparılır və son dövrlərdə ölkəmizdə də maliyyə uçotuna keçid baş verir. Son zamanda beynəlxalq standartlara keçid nəticəsində mənfəətin düzgün müəyyən edilməsi və səmərəli istifadəsinə nail olunur.

Bazarın böyümə sürəti və şirkətin bazar payı da zəifdirsə bu bölgədəki müəssisələr problemlidir, yəni “it” adlandırılır. Bildiyiniz kimi, böyümə sürətinin yüksək olmadığı bazarlarda rəqabət dərəcəsi olduqca şiddətli ikən, bu bölgədə iştirak edən müəssisələrin pul meydana gətirmə ehtimalı da son dərəcə aşağı olduğu üçün bu şirkətin yaxud markanın satılması və ya bağlanması məsləhət görülən bir strategiyadır.

İş dünyasına uzaq duranlar üçün yaxud iş həyatına yeni girmiş şəxslər üçün bu adlandırma qulağa ilk başda qəribə gəlsə də, analitiklər və strategiya mütəxəssisləri bu yanaşmanın olduqca açıq və aydın olduğu qənaətindədir.

Elmi nəzəri araşdırmalar göstərir ki, mənfəətin kəmiyyəti məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışından əldə olunan vəsaitlə həmin məhsulların (işlərin, xidmətlərin) maya dəyəri arasındakı fərqlə müəyyən olunur. Bazar münasibətləri şəraitində

mənfəət sahibkarın fəaliyyətinin ümumiləşdirilmiş göstəricisi kimi çıxış edir. Mənfəətin kəmiyyəti satılan məhsulun keyfiyyətindən, məhsul vahidinin qiymətindən və məhsulun istehsalına çəkilən xərclərin səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Mənfəətdən büdcəyə ayrılan vergilər və başqa ödəmələr çıxıldıqdan sonra xalis gəlir qalır. Sahibkarlar yeni iqtisadi şəraitdə öz sərəncamlarında qalan xalis gəliri öz arzularına uyğun olaraq istifadə edə bilirlər. O cümlədən xalis gəlirin bir hissəsi istehsal və sosial xarakterli kapital qoyuluşlarına yönəldilə bilər, xalis gəlirin qalan hissəsindən isə yığım fondu yaradıla bilər.

İnvestisiya qoyuluşunun başqa mühüm mənbəyi amortizasiya ayırmalarıdır. Məlum olduğu kimi, əsas istehsal fondlarının alınma dəyəri məhsulların maya dəyərində daxil edilir. Hər bir istehsal mərhələsində (istehsal prosesində) iştirak edən əsas fondların, aşınma dəyərinin bərpası heç də həmişə tələb olunmadığından, amortizasiya ayırmalarından sərbəst pul vəsaitləri yaranır. Həmin vəsaitlər geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsinə, o cümlədən əsas istehsal fondlarının tənzimlənməsinə yönəldilə bilər. Bütün bunlarla yanaşı hər il yeni-yeni istehsal xarakterli obyektlər də istismara daxil olur və həmin obyektlərə də müəyyən edilmiş normalar daxilində (onların balans dəyərlərinin müəyyən faizi qədər) amortizasiya ayırmaları hesablanır. Bu obyektlərə onların normativ xidmət müddəti ərzində bərpa olunma tələb olunmadığından yığılmış amortizasiya ayırmaları investisiya qoyuluşlarına yönəldilə bilər.

Əgər müəssisənin xüsusi vəsaitləri hesabına investisiya qoyuluşunun maliyyələşmə mənbəyi təmin olunmursa, onda kənardan maliyyə mənbəyi axtarılmalıdır.

Maliyyə resursları içərisində cəlb edilmiş maliyyə vəsaitlərinin əhəmiyyəti böyükdür. Beynəlxalq təcrübə müəyyən edir ki, cəlb edilmiş maliyyə vəsaitləri olmadan müəssisələr ahəngdar fəaliyyət həyata keçirə bilmirlər. İstər dünya təcrübəsində, istərsə də ölkə təcrübəsində müəyyən olunur ki, normal iqtisadi vəziyyətlərdə borc vəsaitləri istehsalın səmərəliliyini yüksəldir, istehsalın

genişləndirilməsinə və nisbi sabitliyin təmin olunmasına zəmin yaradır. Borc resurslarının mənbələri çox olduqca istifadə üçün şərait bir o qədər əlverişli olurqiy.

Bank kreditləri, kommersiya kreditləri, lizing, faktoring, fərdi şəxslərin kreditləri və sairələr cəlb edilmiş vəsait mənbələrinə aiddirlər. Beynəlxalq təcrübə də müəyyən edir ki, borc kapitalının cəlb edilməsi müəssisənin əsas və dövriyyə fondlarının ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün zəmin yaradır. Borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi ölkə ərazisində də tətbiq edilir. Müəssisənin borc vəsaitlərinin yüksək və ya aşağı olası heç də müəssisə haqqında tam dolğun fikir bildirməyə əsas vermir. Çünki, beynəlxalq təcrübədə sübut edir ki, müəssisənin öhtəliklərinin çox olması müəssisənin zərərli işləməsi demək deyil. Ola bilər ki, müəssisə olduqca rentabelli, gəlirlilik səviyyəsi yüksək olan layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün borc kapitalı cəlb edilmişdir.

Dünya təcrübəsində aşağıdakı kredit növləri fərqləndirilir: bank, kommersiya, istehlak, dövlət, beynəlxalq və səhm kapitalı. Müəssisələr üçün daha əhəmiyyətli olanı kommersiya və bank kreditidir. Borc vəsaitlərinin xüsusiylədə kreditor borcların səmərəli idarə edilməsi həm mühasibat uçotu, həm də maliyyə funksiyalarını yerinə yetirən bölmələr üçün əhəmiyyətlidir. [11]

- ✓ Mühasibat uçotu üçün- Kreditor borcları maliyyə hesabatlarının ədalətli təqdimatını təmin etmək üçün alınmalı olan çoxsaylı əməliyyatları əhatə edir.
- ✓ Maliyyə üçün-Kreditor borcları digər elementlərdən fərqli olaraq pul vəsaitinin hərəkətinə birbaşa təsir edə bilər. [11]

Maliyyə uçotunun beynəlxalq standartlarına keçid nəticəsində ölkəmizdə bank öhtəliklərinin idarə edilməsinə nail olunmuşdur.

Qərb ölkələrində pul vəsaitlərinin saxlanması və cəlb edilməsinin ən etibarlı vasitəsi qiymətli kağızlarının sərf edilməsidir.

Hazırkı şəraitdə Azərbaycanda qiymətli kağızların buraxılışı ilə sərbəst pul vəsaitlərinin investisiyaların reallaşdırılması üçün cəlb edilməsi müəssisənin maliyyə

resurslarının yeni mənbələri sırasında qeyd edilə bilər. Gərgin iqtisadi vəziyyətdə, maliyyə resurslarının çatışmadığı dövrdə bunun əhəmiyyəti böyükdür.

Cədvəl 2.2

Maliyyə resurslarının inkişafı modellərinin beynəlxalq aləmdə qısa xarakteristikası

Adları	Qısa xarakteristikası
“Bazarın - bazarda payın artması tempi” tipli model (BCG modeli)	Təşkilatın vəziyyəti bazarda fəaliyyət göstərən bütün qalan təşkilatlarla nisbətən mövqeləşir
“Bazarın (sahənin) cəlbediciliyi - şirkətin rəqabət qabiliyyəti” tipli model (GE/Mckinsey, Shell/ DPM) modeli	Təşkilatın vəziyyəti bazarda onun güclü tərəflərinin nisbi qiymətləndirilməsini həmin bazarın perspektivinin nisbi qiymətləndirilməsi ilə əlaqələndirmək yolu ilə mövqeləşir
“Bazarın (məhsulun həyat tsiklinin) təkamül mərhələsi - şirkətin rəqib vəziyyəti” tipli model (Xofer-Şendel, ADL modeli)	Təşkilatın vəziyyəti bazarın təkamül mərhələsindən (yaxud məhsulun həyat tsikli mərhələsindən) asılı olaraq rəqiblərə nisbətən onun mövqeyinin qiymətləndirilməsi nəticəsində müəyyən edilir

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

GE/McKinsey matris modeli bir məhsul portfeli analizi matrisidir. Marka və məhsul satışında istifadə edilir. Firmaya və departmentə hansı məhsulları portfelinə əlavə etmək lazım olduğunu tapmağa və bazardakı hansı imkanlara investisiya qoyması lazım olduğunu tapmağa köməkçi olur.

Qarışıq bir məhsul portfelinə sahib olduqda qərar verməsi çətindir. Çünki hər məhsul öz tələb və lazımlılıqlara malikdir. Lakin qaynaqlar məhduddur. Rəhbərsinizsə firmanın optimal bir nisbətdə böyüməsini istəyərsiniz. Bunun üçün bəzi məhsullara investisiya edirsiniz, bəzilərinə etmirsiniz. Bu qərarı vermək üçün sizə McKinsey matrisi köməkçi olacaq.

Əslində McKinsey modeli BCG modelinin bir az inkişaf etdirilmiş halıdır. Yaxşı bir nümunə olaraq McKinsey matrix 150 iş vahidinə tətbiq hansı işin daha yaxşı olduğunu, hansının dəstəyə ehtiyacı olduğu hansının sonlandırılması lazım olduğu təyin olunmuşdur. McKinsey matrisi məhsullara da tətbiq olunur və məhsulları iki parametərə araşdırır, biri bazar cazibədarlığı, digəri isə məhsul yerləşdirilməsidir. Bunlar McKinsey matrisinin x və y xətləridir. McKinsey matrisinin bu xətlərinin arasında 9 dənə qutucuq vardır. McKinsey matrisi onsuz da 9 qutulu matrisi kimi bilinir.

Əvvəl məhsulların bazar cazibədarlığı və məhsul yerləşdirilməsinə qiymət verilir və bu qiymətlərin kəsişdiyi yerlər qrafikdə qeyd olunur. Bu nöqtə 9 qutunun hansına düşsə strategiya buna görə müəyyən edilir. McKinsey matrisində 3 əsas strategiya var. Böyümə, tutma, məhsul toplanması

McKinsey matrisində aradan çarpaz xətt çəkdiyinizi düşünün. Onun üzərindəki məhsullar yüksək performans göstərir, böyüməyə və ya nağd çıxarma potensialı olan məhsullardır. Firmanın fokuslanması lazım olan məhsullardır bunlar. Çarpaz xəttin altına düşən məhsullar isə ümumiyyətlə firmanın qaynaqlarını boşaldan, aşağı dönüşlü və böyümə potensialı az olan məhsullardır. Bu məhsullar araşdırmağa alınmalıdır.

Shell/ DPM modelində biznesin kəmiyyət parametrlərinə daha böyük diqqət yetirilir. Bu modelin fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, özünün həyat tsiklinin müxtəlif mərhələlərində olan biznes növlərinə burada baxmaq olar.

Daha sonra bazarın təkamülünün təhlili əsasında əmtəə bazarının inkişaf tsiklini təsvir edən və müəyyən strateji gəlirin alınmasını nəzərə alan Hoffer/Shendel modeli yarandı. Bu modeli təklif edən Ç.V.Xoffer hesab edir ki, digər klassik

modellər yeni bazarlarda istehsal-kommersiya fəaliyyətinin təhlili üçün, yəni yalnız inkişafa başlayan təşkilatın təhlili üçün yaramışlar. Bu modeldə əsas diqqət təşkilat üçün biznes-növünün optimal yığımının formalaşdırılmasına yönəldilir. Xofer və Şendel öz modelində təşkilat üçün ideal biznes yığımının üç tipini təklif edirlər:

- artım yığımı;
- mənfəət yığımı;
- balanslaşdırılmış yığım (artım və mənfəət).

Şirkət ideal yığımın göstərilən üç tipindən birinə nail olmağa cəhd edə bilər.

Bunlardan hər biri üçün məqsəd, vəzifə və tələb olunan resurs müxtəlifdir ki, bu da gələcəkdə ssenarinin müxtəlif inkişafına gətirib çıxara bilər.

Strateji planlaşdırma konsepsiyasının əsas məsələlərindən biri müəssisənin strateji davranış xəttinin düzgün seçilməsidir. Müəssisənin davranışı - elə hərəkətinin məcmusudur ki, son nəticədə onlar müəssisənin gələcək fəaliyyətində müəyyən nailiyyətlərə nail olunmasını təmin edirlər.

FƏSİL III. MALİYYƏ RESURLARINDAN İSTİFADƏNİN PLANLAŞDIRILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Müəssisələrin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsi perspektivləri

Müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi perspektivlərindən söz açan zaman resursların idarə edilməsinin səmərəliliyi analizi qeyd etməliyik. Bu analiz zamanı pul resurslarının hərəkətinin analizi ilə məhdudlaşmadığını nəzərə almayıyıq. Son dövrlərdə yerli praktikada səmərəlilik analizi bütün müəssisələr tərəfindən istifadə edilməyə başlanmışdır. Digər tərəfdən idarə etmənin səmərəliliyi analizinə müəssisənin maliyyə resurslarının istifadə olunmasının səmərəliliyi analizi də daxildir. Azərbaycan şəraitində iqtisadiyyatın hazırkı vəziyyətini nəzərə alaraq müəssisənin maliyyə resurslarının hərəkətinin və müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini və onun maliyyə vəziyyətini əks etdirən bir sıra göstəricilərin kompleks analizi ilə tanış olmaq lazımdır. Hal hazırkı aspektdə müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinə investisiyalaşdırılan maliyyə resurslarının istifadəsinin səmərəliliyi məsələsinə xüsusi diqqət yetirərək rus professor Molyakovun fikrinə əsaslanaraq, dövriyyə vəsaitlərinə investisiyalaşdırılan maliyyə resurslarının istifadə olunmasının səmərəlilik dərəcəsi aşağıdakı göstəricilərin köməyi ilə qiymətləndirilə bilər:

- 1) rentabellik:
- 2) (yükləmə əmsalı) dövriyyə vəsaitlərinə qoyulan hər bir manata düşən buraxılan ümumi və ya əmtəəlik mal ;
- 3) dövriyyə sürəti əmsalı (gün olaraq dövriyyə sürəti)
- 4) mühafizə əmsalı (xüsusi vəsaitlərin mühafizəsi) .

Ümumiyyətlə müəssisə fəaliyyətinin səmərəliliyinin ölçülməsi zamanı iqtisadi göstəriciləri içərisində rentabellik göstəricisinə daha çox nəzərə alınır. Maliyyə resurslarından olan mənfəət müəssisənin mütləq gəlirliyini əks etdirir,

rentabellik isə nisbi gəlirliliyi əks etdirir və mənfəətin əvvəlcədən müəyyənlanmış bazaya nisbəti ilə müəyyənləşdirilir. Müəssisəyə o zaman rentabelli deyə bilərik ki, məhsulun satışından əldə olunan pul vəsaiti məhsulun istehsalı, eləcə də satışı xərclərini ödəsin bununla yanaşı mənfəət də əldə olunsun. Beləliklə rentabellik göstəricisi müəssisənin resurslardan səmərəli istifadəsi perspektivlərini səciyyələndirməklə yanaşı, müəssisənin kapitalını artırmaq qabiliyyəti haqqında fikir formalaşdırır. Nəticədə maliyyə resurslarının artırılmasına səbəb olur. Rentabellik göstəricilərin nəzərə alsaq da hazırkı iqtisadi qeyri sabitlik səmərəli fəaliyyət perspektivləri haqqında tam dolğun fikir bildirməyimizə əsas vermir.

Mənfəətin satılan malların (malların, xidmətlərin) maya dəyərində nisbəti kimi müəyyən olunan satışların rentabelliği səmərəliliyin mühüm göstəricisidir. Rentabellik analizinin dövriyyə analizi ilə kompleks şəkildə keçirilməsi zəruridir. Çünki, iqtisadi rentabelliğin idarə olunması prosesində vəsaitlərin dövriyyəsi və rentabelliği qarşılıqlı asılıdır, bu mənada ki, satışların minimal rentabelliği hesabına vəsaitlərin dövriyyə sürətinin yavaşlandırılması hesabına mal vahidinə düşən mənfəətin artırılması variantları mümkündür. Gün olaraq dövriyyənin müddəti göstəricisi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$D_s = \frac{S_s \cdot D}{R}$$

Burada, S_o – verilmiş periodun sonunda və ya period ərzində orta hesabla mövcud dövriyyə vəsaitləri;

D – verilmiş perioddakı gün sayı;

R – bu period ərzindəki malların maya dəyəri ilə həcmi.

Beləliklə biz, fəaliyyət dövrünün bütün mərhələlərində: onların istehsal fondlarına investisiyalaşdırılması momentindən, yəni onların dəyər formasının dəyişməsi nəticəsində xüsusi olaraq maliyyə resursu olmağı dayandırdığı vaxtdan onların müəssisənin hesablaşma hesabına daxil olan mal (iş, xidmət) satışından gəlirin tərkibində mənfəət artımı şəklində əldə olunması, yəni, vəsaitin dəyər

formasının dəyişməsi nəticəsində yenidən gəlirlər və daxilolmalar formasını qəbul etdiyi vaxtda qədərki momentə qədər. Maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəliliyinə baxdıq. Qeyd etmək lazımdır ki, fəaliyyət dövrünün ayrı-ayrı mərhələlərində, xüsusilə dəyərin pul formasına keçdiyi mərhələdə maliyyə resurslarının istifadə edilməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi cəhdlərinin mənası olmazdı, çünki, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi bütün təkrar istehsal prosesinin nəticəsidir. Yəqin ki, söhbət xüsusi və ya cəlb olunmuş maliyyə mənbələri (belə göstəricilər yuxarıda verilmişdir) hesabına yaradılan vəsaitlərin istifadə olunmasının səmərəliliyi haqqında və yaxud da müəssisənin maliyyə resurslarının başqa emitentlərin qiymətli kağızlarına investisiyalaşdırılmasının səmərəliliyi haqqında gedə bilər, lakin bu ayrı bir tədqiqatın predmetidir. [17]

Müəssisə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi perspektivləri haqqında fikir bildirmək üçün maliyyə hesabatlarının şərhinə ehtiyac yaranır. çün mənfəət zərər haqqında hesabata nəzər salmaq

B müəssisəsinin Mənfəət zərər haqqında hesabatı

Satış gəlirləri	3.638
Satılmış malların maya dəyəri	(2.805)
Məcmuu mənfəət	833
Cari xərclər	(503)
Əməliyyat mənfəəti	330
Faiz xərcləri	(51)
Vergidən əvvəlki mənfəət	279
Mənfəət vergisi	(135)
Vergidən əvvəlki mənfəət	144
Səhmdar kapitalında dəyişikliklər haqqında hesabatdan çıxarış	
Bölüşdürülməmiş mənfəət 1 noyabr 2015 cı il tarixinə	269
Dövr ərzində mənfəət	144
Ödənilmiş dividendlər	(135)
Bölüşdürülməmiş mənfəət-31 oktyabr 2016	278

B müəssisəsinin Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatı

Uzunmüddətli aktivlər		810
Cari aktivlər		
Mal-material aktivləri	413	
Debitor borcları	480	
Bank hesabı		893
Cəmi aktivlər		1703
Səhmdar kapitalı		
Adi səhmlər (hər biri 25 Azn)		225
Bölücdürəlməmiş mənfəət		278
		503
Uzunmüddətli öhtəliklər		
Borc vekseli 8% lik		450
Cari öhtəliklər		
Bank overdraftı	98	
Ticarət üzrə kreditor borcları	525	
Vergi öhtəliyi	128	750
Cəmi kapital və öhtəliklər		1703

Bu hesabata əsasən bəzi əmsalları hesablayaq

(H1) Cəlb olunmuş kapitalın gəlirliliyi

$$\text{ƏM}/(\text{ÜA}-\text{CÖ}) \times 100 = 330/(1703-750) \times 100 = 34,65\%$$

(H2) Xalis aktivlərin dövriyyəsi

$$G/COK=3638/(503+450)=3,8$$

(H3) Məcmu mənfəət marjası

$$MM/G \times 100 = 833/3638 \times 100 = 22,89\%$$

(H4) Xalis mənfəət marjası

$$V\Theta M/G \times 100 = 279/3638 \times 100 = 7,67\%$$

(H5) Cari likvidlik əmsalı

$$CA/C\ddot{O}=893/750=1,19\%$$

(H6) Ani likvidlik əmsalı

AA-ani aktivlər=Cari aktivlər-mal material aktivləri

$$AA/C\ddot{O}=480/750=0,64$$

(H7) Öhtəliklərin kapitalla nisbəti

$$B/S \times 100 = 450/503 \times 100 = 89,55\%$$

Bu əmsalların şərhli nəticəsində maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilib edilməməsi haqqında fikir bildirə bilərik.

- Cəlb olunmuş kapitalın gəlirlilik əmsalı (H1) 34,65% və xalis aktiv dövriyyəsi (H2) göstəricisi 3,8 dəfə sektor üzrə olan göstəricilərdən daha çoxdur. Bu daməssisənin öz aktivlərini səmərəli şəkildə istifadə edə bildiyini göstərir.
- Məcmu mənfəət marjası (H3) 22,89% təşkil edir ki, sektor üzrə orta göstəricilərdən (30%) aşağıdır. Burdan belə bir qənaətə gələ bilərik ki, müəssisənin maliyyə resurslarının mal-material alınmasına sərf edilən hissəsi daha yüksəkdir. Bu sahədəki nəzarəti gücləndirməlidir.

- Xalis mənfəət marjası (H4) 7,67% təşkil edir. Bu da sektor üzrəki orta göstəricilərdən (12,5%) xeyli aşağıdır. Bu sahədəki nəzətdə artırılmalıdır.
- Cari likvidlik əmsalı 1,19% (H5) və ani likvidlik əmsalı (H6) 0,64% sektor üzrə orta göstəricidən (1,6% və 0,9%) xeyli aşağıdır. Buda likvidlik probleminin olduğunu göstərir. Likvidlik probleminin həlli üçün tədbirlər planı hazırlanmalıdır.
- Öhtəliklərin kapitalla nisbəti (H7) 89,55% təşkil edir. Sektor üzrə orta göstərici isə (40%) olduğundan H7 göstəricisi olduqca yüksəkdir. Bu o deməkdir ki, ehtiyac yarandığı zaman müəssisənin əlavə kredit cəlb etmək imkanı çətinləşəcək.

Bütün bunlardan belə qənaətə gələ bilərik ki, müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsini təhlil etmək və perspektivlərini müəyyən etmək üçün müəssisənin maliyyə və mühasibat balanslarının təhlilinə və düzgün şərhinə ehtiyac vardır.

3.2. Maliyyə resurslarından istifadənin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Disertasiya işinin digər fəsilərində də qeyd edildiyi kimi müəssisənin maliyyə resursları içərisində ən vacib element olaraq mənfəət qeyd edilmişdi. Müəssisə fəaliyyətinin hər bir növü üzrə mənfəətin planlaşdırılması ayrı-ayrılıqda aparılır. Bu proses zamanı maliyyə nəticələrinə təsir göstərə biləcək bütün amillər nəzərə alınır.

Mənfəət planları qiymətlərinələcə də təsərrüfatçılıq şərtlərinin proqnozlaşdırılması imkanlarının sabit olduğu şəraitində bir illik tərtib olunur. Müəssisələrin mənfəət planları rüblük də tərtib oluna bilər.

Mənfəət planlaşdırılmasının obyektı olaraq balans mənfəətinin elementləri götürülür. Bu halda məhsulun satışından, işlərin görülməsindən və xidmətlərin göstərilməsindən əldə olunmuş mənfəətin planlaşdırılması xüsusi əhəmiyyətə malik olur. [7]

Təcrübə göstərir ki, mənfəətin planlaşdırılması müxtəlif metodlar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Daha geniş istifadə olunan metod olaraq birbaşa hesab metodunu göstərə bilərik.

Birbaşa hesab metodu növbəti dövrdə satılacaq məhsul üçün planlaşdırılan mənfəət mövcud qiymətlərlə (ƏDV, aksiz, ticarət və satış əlavələri nəzərə alınmadan) məhsulun satışından əldə ediləcək planlaşdırılan mədaxil ilə növbəli dövrdə satılmaq üçün nəzərdə tutulan məhsulun maya dəyəri (SMD) arasındakı fərq kimi müəyyən edilir - Hesablamanın bu metodu buraxılan məhsulun çeşidi böyük olmadıqda daha səmərəlidir.

Birbaşa hesab metodundan yeni müəssisənin yaradılması və ya mövcud müəssisənin genişləndirilməsi, müəyyən layihənin yerinə yetirilməsi zamanı istifadə olunur. Birbaşa hesab metodunun bir növü mənfəətin çeşid üzrə planlaşdırılması (daha doğrusu, hər bir çeşid qrupu üzrə mənfəətin müəyyən edilməsi) metodudur.

“Birbaşa hesab metodunun əsas üstünlüyü onun sadəliyidir. Lakin ondan mənfəətin qısamüddətli planlaşdırılması zamanı istifadə etmək daha məqsədə uyğundur.

- Mənfəət planının tərtib edilməsi üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Məsələn, rentabellik limitinin təhlili, rentabelliğin proqnozlaşdırılması, likvidliyin örtülməsinin təhlili, eləcə də digər analitik metodlar.

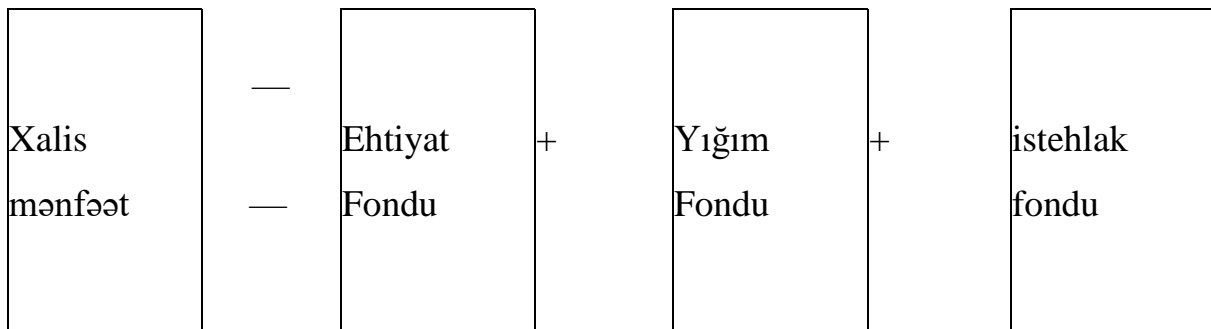
Rentabellik limitinin təhlili kapitalın dövriyyəsi zamanı xərclər kəmiyyətinin dəyişməsinə nəzərən müəssisənin mənfəətinin və elastikliyin qarşılıqlı əlaqəsini qiymətləndirməyə imkan verir. Adətən bu asılılığı əks etdirən sistemlər qrafiki qurulur. Buna uyğun olaraq mənfəətdən istehsalın inkişafı fondlarına

ayırmaların miqdarı müəyyən olunur. Bu fondun resurslarının istifadə istiqamətləri olaraq müəyyənəlsirə bilərik:

- kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi;
- əməyin mütərəqqi metodlarının keçilməsi;
- elmi-tədqiqat işinin təmin edilməsi;
- dövriyyə vəsaitlərinin artırılması;
- yeni texnologiyaların tətbiqi və s.

Müəssisənin xalis mənfəətinin bölüşdürülməsinin ümumi sxemi belədir.

Müəssisənin xalis mənfəətinin bölüşdürülməsi

Yığım fondu müxtəlif təyinatlı (istehsal və qeyri-istehsal) əsas fondların yaradılması və inşası, bununla yanaşı digər əsaslı vəsait qoyuluşları üçün istifadə olunur.

Bu fond hesabına qaytarılmamaq şərti ilə bir çox xərclər maliyyələşdirilir:

- elmi-tədqiqat fəaliyyətinin aparılması;
- qiymətli kağızların buraxılışı(QKb) üçün xərclər;
- təbiəti mühafizə tədbirləri;
- digər müəssisələrin yaradılması üçün xərclər;
- vergi ödənişi üçün maya dəyərinə daxil olunan normalardan artıq olan xərclərin ödənilməsi (ixtisasın artırılması, kredit üçün faizlər, ezamiyyət xərcləri və s.);
- mənfəətin gizlədilməsi üçün cərimə sanksiyalarının ödənilməsi və s.

İstehlak fondu- işçilərin maddi həvəsləndirilməsi və sosial ehtiyaclarının ödənilməsinin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunur.

- istehsal göstəriciləriylə əlaqədar olmayan (yubiley, çoxillik əmək və s.) mükafat ödənişləri;
- maddi yardımın göstərilməsi (məalicənin, putyovkaların, işçilərin eləcə də onların ailə üzvlərinin dərmanların dəyərini və faizlərinin ödənilməsi) daxildir.

Onu da qeyd etmək ki, istehlak fondundan çəkilən vəsaitlər qaytarılmır.

Təbii fəlakətlər nəticəsində yaranmış itkilərin eləcə də balans zərərlərinin ödənilməsində ehtiyat fondundan istifadə olunur.

Hər bir müəssisə üçün onun sərəncamında qalan mənfəətinin bölüşdürülməsinin qanuni mexanizmi müəyyən olunmuşdur.

Müəssisədə bölüşdürmə obyektini olaraq müəssisənin balans mənfəəti müəyyən olunur. Mənfəətin bölüşdürülməsi dedikdə, mənfəətin büdcəyə yönəldilməsi başa düşülür. Bundan başqa müəssisədə mənfəətin istifadəsinin müxtəlif maddələr üzrə paylaşdırılması da həyata keçirilir. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin xərcistiqamətlərinin müəyyən edilməsi və istifadə strukturu müəssisənin səlahiyyətləri daxilindədir.

Dövlət mənfəətin bölüşdürülməsi üzrə heç bir normativ müəyyən etmir. Vergi güzəştlərinin verilməsi qaydası mənfəətin kapital qoyuluşlarına (istehsal və qeyri-istehsal xarakterli), təbiəti mühafizə tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə, xeyriyyəçilik məqsədlərinə, təşkilatlarının saxlanması xərclərinin ödənilməsinə eləcə də qeyri-istehsal sferası obyektlərinin saxlanması xərclərinin ödənilməsinə yönəldilməsini stimullaşdırır. Qanunvericilik bazası müəssisənin ehtiyat fondunu məhdudlaşdırır, eyni zamanda şübhəli borclar üzrə ehtiyat formalaşdırılması qaydasını tənzimləyir.

Müəssisənin nizamnaməsində mənfəətin bölüşdürülməsi və istifadəsi olunması qaydası müəyyən olunur, iqtisadi və maliyyə xidmətlərinin hazırladıqları əsasnaməylə müəyyən olunur və müəssisənin rəhbər orqanları tərəfindən təsdiq olunur.

Müəssisənin maliyyə meneceri öz iş vaxtının təqribən 60%-ni qısamüddətli maliyyə qərarlarının qəbul edilməsinə sərf edir. Buna görə də qısamüddətli maliyyə idarəetməsinin metodlarının dərinədən öyrənilməsi çox vacibdir. Müəssisənin maliyyə menecerləri qərar qəbulunda taktiki qərarlardan istifadə edirlər. Belə ki, taktiki qərarlar qeyri-müəyyən vəziyyətdə mövcud imkanlardan maksimum şəkildə faydalanmaq üçün istifadə olunur. Bu qərar alt strategiyalar adlanır.

Bu metodlardan biri qısamüddətli maliyyə planlaşdırmasıdır. Onun əsas məqsədi müəssisənin likvidliyinin təmin olunmasıdır. Likvidlik və ödəniş qabiliyyəti anlayışları və onların qiymətləndirilməsində istifadə olunan bəzi göstəricilər ilə (cari likvidlik əmsalı, cəld likvidlik əmsalı, mütləq likvidlik əmsalı, işçi kapital və s.) biz 2-ci fəsilə tanış olmuşuq. Burada isə qısamüddətli maliyyə planlaşdırmasında istifadə olunan bir neçə anlayış və göstəricilərlə tanış olaq.

Likvid aktivlərlə təmin olunma əmsalı. Bu göstərici dövriyyə vəsaitlərinin daha likvid hissəsinin (pul vəsaitləri, likvid qiymətli kağızlar və debitor borclar) proqnozlaşdırılan gündəlik xərclərə nisbəti ilə ölçülür və müəssisənin yalnız öz sərəncamında olan vəsait hesabına fəaliyyət göstərə biləcəyi günlərin sayını göstərir. Bir günlük orta pul xərcləri proqnozlaşdırılmış pul vəsaitləri büdcəsi əsasında, ya da məhsulun istehsalına il ərzində çəkilən xərcləri (kommersiya, inzibati və digər maliyyə xərcləri daxil olmaqla) 360-a bölməklə müəyyən edilə bilər.

Mütləq likvid aktivlərlə təmin olunma əmsalı. Bu göstərici əvvəlkinə analoji göstəricidir, lakin burada "likvidlik" termini məhdud mənada başa düşülür və mütləq likvid aktivlər olaraq yalnız pul vəsaitləri və likvid qiymətli kağızlar götürülür.

Pul vəsaitləri büdcəsi. Müəssisənin likvidlik dərəcəsini özündə əks etdirən hərtərəfli mənzərəni əldə etmək üçün onun pul vəsaitləri büdcəsini təhlil etmək lazımdır. Burada zəruri pul ödənişlərini həyata keçirə bilmək üçün müəssisənin lazım olan vaxtda və həcmdə pul yaratmaq qabiliyyəti nəzərə alınaraq pul daxilolmalarının və ödənişlərinin proqnozu verilir. Pul vəsaitləri büdcəsinin tərtib olunması prosesi ilə növbəti paragrafda tanış olacağıq.

Dövriyyə vəsaitlərinin idarə olunması dedikdə müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən dövriyyə vəsaitləri siyasətinin, o cümlədən onların maliyyələşdirilməsi yollarının əsas istiqamətləri üzrə həyata keçirdiyi fəaliyyət başa düşülür.

Likvidliyin idarə olunması öz qısamüddətli borclarını vaxtında ödəmək üçün müəssisə tərəfindən likvid resursların daxil olması və istifadə olunmasının planlaşdırılması deməkdir. Beləliklə, likvidliyin idarə olunması anlayışı dövriyyə vəsaitlərinin idarə olunması anlayışından daha geniş anlayışdır, belə ki, məsələn, əsas vəsaitlərin satışı, uzunmüddətli qiymətli kağızların buraxılışı və s. kimi likvidliyə təsir edən əməliyyatların da planlaşdırılmasını əhatə edir.

Likvidliyi təhlil edərkən qısamüddətli passivlərin iki növünü fərqləndirmək lazımdır:

- 1) dövriyyə vəsaitlərinin maliyyə mənbəyi kimi çıxış edən qısamüddətli kreditör borclar;
- 2) uzunmüddətli passivlərin hesabat dövründə ödənilməli olan hissəsi kimi çıxış edən cari passivlər.

Birinci kateqoriya cari passivlər həm dövriyyə vəsaitlərinin və həm də likvidliyin idarə olunmasına aid olduğu halda, ikinci kateqoriya cari passivlər yalnız likvidliyin idarə olunmasına aiddirlər.

Qısamüddətli maliyyə planlaşdırmasında pul dövriyyəsi konsepsiyası mühüm əhəmiyyətə malikdir. Kompüter istehsal edən firmada baş verən prosesləri nəzərdən

keçirək. Firma ilin əvvəlindən yeni, daha mütərəqqi kompüterlər istehsal etməyə başlayır. Planlaşdırılan illik satış həcmi 250000 manatdır (100 ədəd). Bu hal üçün pul vəsaitlərinin dövretməsi periodunun elementlərinə baxaq.

1. Firma 100 ədəd kompüterin istehsalı üçün tələb olunan materialları sifariş etmiş və almışdır. Əksər hallarda olduğu kimi firma bu materialları kreditlə alır və onun kreditor borcu artmış, lakin bu əməliyyat pul axınlarına dərhal təsir göstərməmişdir.
2. İstehsal prosesi üçün əmək haqqının ödənilməsi xərcləri zəruridir. Lakin iş başa çatan anda əmək haqları tam həcmdə ödənilməyəcək və hesablanmış əmək haqlarının məbləği və bununla bərabər balansın müvafiq maddəsi artacaqdır.
3. Kompüterlərin kreditlə satılması nəzərdə tutulur. Buna görə də onların satışı yalnız debitor borcların artması ilə nəticələnməyə və pul daxilolmalarına dərhal təsir göstərməyəcəkdir.
4. Müəyyən anda firma malgöndərənlərə və işçilərə olan borclarını ödəməli olacaqdır. Adətən bu ödənişlər debitorlar- dan pulun alınmasına qədər həyata keçirilməli olduğu üçün onların başqa mənbələrdən maliyyələşdirilməsi lazım gəlir.
5. Pul vəsaitlərinin dövretməsi periodu debitor borcların alınması ilə başa çatır. Bu anda firma istehsalı maliyyələşdirmək üçün almış olduğu krediti qaytarmaq iqtidarında olur və real gəlir əldə edir. Bundan sonra dövr təkrar oluna bilər.

Respublikamızda olan müəssisələrin idarə olunmasının institusional mexanizmi də dolayısı ilə qanunvericilik bazasına əsaslanır. Həm qanunvericilik bazasının həm də institusional mexanizmin təkmilləşdirilməsi nəticə etibarilə bir amildən - qanunvericilik bazasından asılıdır, institusional mexanizm isə birbaşa institusional amillərdən asılıdır və institusional amillər iqtisadi, ictimai münasibətlərin ayrı-ayrı sahələrinin idarə edilməsi və tənzimlənməsi ilə bağlı olan amillər sistemi kimi xarakterizə edilir [2].

Müəssisələrdə vergi borcu olduqda hər gecikdirilən gün üçün 0,1% dərəcəsi ilə cərimə hesablanır və müəssisənin hesabından dövlət büdcəsinə ödənilir. Bu ümumilikdə

vergi intizamım təmin etmək baxımından yaxşı addımdır. Amma maliyyə vəziyyəti pis olduğundan vergi borcunu ödəyə bilməyən müəssisələrdə bu vəziyyəti daha da çətinləşdirir. Məlumdur ki, müəssisələr maliyyələşməni həyata keçirərkən müxtəlif mənbələrdən vəsait cəlb edirlər. Beynəlxalq vergi praktikasında vergi krediti mövcuddur. Vergi krediti büdcəyə ödənməli olan vəsaitin aşağı faizlə Müəssisəyə kredit kimi verilməsini nəzərdə tutur. Bunun respublikamızın Müəssisələrində tətbiq olunması çox yaxşı olardı. Bu halda Müəssisə hesabındakı vəsaiti dövlət büdcəsinə ödəyib cari maliyyələşmə üçün əlavə vəsait axtarmaq məcburiyyətində qalmayacaq. Düşünülə bilər ki, respublikamızın qanunvericiliyində vergi krediti olmasa da Müəssisə vergi borcunu ödəməyib öz fəaliyyətinə yönəldə, daha sonra 0,1% cərimə ilə birlikdə həmin vəsaiti dövlət büdcəsinə ödəyə bilər. Amma bu halda iki problem mövcud olur. Birincisi, həmin vəsaitlə vergi borcu ödənməyib maliyyələşmə həyata keçirilərsə bank hesabına sərəncam qoyulub hesab üzrə əməliyyatlar məhdudlaşdırıla bilər, ikinci halda isə müəssisənin bazar dəyəri aşağı düşə bilər. Çünki, müəssisənin bank hesabına sərəncam qoyulması, müəssisəyə cərimələr nəzərdə tutulması onun reytingini aşağı salan amildir və maliyyə idarəetməsi tərəfindən qətiyyət müsbət qarşılanmır. Belə halda banklar cəza almış müəssisələri kreditləşdirməkdən imtina edirlər, investorlar isə həmin müəssisələrin qiymətli kağızlarını almağı riskli hesab edirlər. Vergi borcu olan vəsaitin dövlət büdcəsinə ödənməyib cari maliyyələşməni həyata keçirilməsinə yönəldilməsinin qanunvericilik aktları ilə tənzimlənməsi zəruridir. Bu, eyni zamanda beynəlxalq vergi praktikasında mövcud olan vergi kreditinin tətbiqini təmin edəcəkdir. Maliyyələşmənin böyük hissəsi alınmış bank kreditləri vasitəsilə həyata keçirilir. Müəssisə o halda bank kreditini cəlb edir ki, cəlb etdiyi vəsaitə görə ödəyəcəyi faiz həmin vəsaitə görə qazanacağı məbləğdən kiçik olsun. Qanunvericiliyin tələbinə görə ilk mərhələ potensial borcalanın kredit almaqla əlaqədar olan müqavilənin baxılması ilə başlanır. Müqavilə ərizə əsasında tərtib olunur, bunun üçün müqavilədə öz əksini tapmalı olan məlumatlar

öyrənilir. Bunlar aşağıdakılardır: borcalan haqqında məlumat, kreditin məqsədi, məbləği, müddəti, təminatı, ödənilmə qaydası, faizi arın ödənilmə qaydası, ikinci mərhələdə - ən əsas mərhələdə potensial borcalanın kredit qabiliyyətinin təhlili və kredit alman anda onun vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir. Bu mərhələdə bank nümayəndəsi borcalanın nizamnamə fondunun formalaşmasını, keçmişdə onun bankla münasibətlərini, bank qarşısındakı öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirməsini, hazır məhsulun bazarda yerləşdirilməsini, son il ərzində istehsalın sürətini, debitor və kreditor borclarını, mənfəət və zərəri, əldə olunacaq kreditin təyinatı üzrə sərf olunma imkanlarını və s göstəriciləri qiymətləndirir. Yuxarıdakı şərtlərə diqqət yetirsək görürük ki, bunların hamısında bankın razılaşmadığı şərtlər müəssisənin vəsait çatışmazlığından meydana gəlir. Dolayısı ilə bu nəticə meydana çıxır ki, bank kreditini yalnız yaxşı maliyyə vəziyyətinə malik olan müəssisələr cəlb edə bilirlər. Doğrudur, kredit verməklə məşğul olan kommersiya banklarının məqsədi yüksək mənfəət əldə etməkdir. Buna görə də bank qanunvericiliyi elə tərtib edilmişdir ki, bankın verdiyi kredit riskli olmasın və ya az riskli olsun. Amma bu halda zəif maliyyə vəziyyətinə malik olan müəssisələr bank kreditindən faydalana bilmirlər. Bank qanunvericiliyində və digər qanunvericilik aktlarında zəif maliyyə vəziyyətinə malik olan müəssisələrin kredit cəlb etməsi üçün müddəalar tətbiq edilməlidir. Təbii ki, aşağı bank faizlərinin tətbiqi və ya digər strukturların (məsələn Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu) köməkçi tədbirləri qəbilindən olan müddəalar nəzərdə tutulur.

Müəssisədə maliyyə planlaşdırılmasının əsasını keçən hesabat ilinin faktiki göstəriciləri, idarəetmə qurumlarının müəyyən etdiyi strateji məqsədlər təşkil edir. Məhz bu səbəbdən də maliyyə resuslarının planlaşdırılmasının təkmilləşdirməsi zamanı idarəetmə qurumlarının strategiyası gözdən keçirilməlidir. Maliyyə resuslarının planlaşdırılmasının hər bir mərhələsi ayrı-ayrılıqda təhlil edilməlidir.

1. Strateji məqsədləri həyata keçimək üçün lazım olan maliyyə resurslarının mənbələrinin müəyyən olunması;
2. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyət üzrə inkişaf istiqamətlərinin maliyyə mənbələri ilə təchiz edilə bilməsi üçün resursların üzə çıxarılması;
3. Geniş təkrar istehsal üçün cəlb edilmiş resursların istifadə imkanlarının artırılması.

Müəssisənin maliyyə planlaşdırılması bir tərəfdən maliyyə resurslarının aşkara çıxarılmasından ibarətdirsə, digər tərəfdən səmərəsiz həyata keçirilən maliyyə resurslarının qarşısının alınmasından ibarətdir. Planlaşdırılmanın təkmilləşdirilməsi nəticəsində səmərəlilik göstəricilərinin yüksəlməsinə şərait yaranır. Müəssisədə maliyyə resurslarının və bank kreditlərinin xərclənməsinə çevik planlaşdırma vasitəsi ilə nail oluna bilər. Buna görə də planlaşdırmanın təkmilləşdirilməsi üçün çevik planlaşdırma qaydasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində işlər görülməlidir. Eyni zamanda bu proses dəqiq nəzarət də tələb edir.

Maliyyə resurslarından istifadənin planlaşdırılmasının təkmilləşdirimə üçün aşağıdakı tədbirlər görülür:

- Planlaşdırılacaq resurs mənbələri təsnifləşdirilir;
- Resursların istifadə istiqamətləri təhlil edilir;
- Müəssisə strategiyası gözdən keçirilir;
- Ötən illə müqayisədə resursların səmərəlilik göstəriciləri müqayisə olunur. (lazım gəlsiyi təqdirdə yeni maliyyə planı tırtib olunur)

Yalnız yuxarıda qeyd olunan hər bir mərhələni təhlil etdikdən sonra müəssisənin maliyyə resurslarının düzgün və əlverişli planlaşdırıldığı haqqında məlumat vermək mümkündür.

NƏTİCƏ

İqtisadiyyatın davamlı fəaliyyətinin təmin olunması, təkrar istehalın həyata keçirilməsi üçün əsas amillərdən biri məhz maliyyə resurları hesab edilir. Maliyyə münasibətləri bazar münasibətləri ilə sıx əlaqədədir və bu əlaqə özünü alqı-satqı münasibətlərində də göstərir. Əksər hallarda maliyyə münasibətləri maliyyə resurslarının tərkib elementi olan pul gəlirləri və yığımlarının yaradılması ilə bağlıdır. Bu resurlar maliyyə münasibətləri üçün maddi daşıyıcı funksiyasını həyata keçirir. Dolayısıyla bazar münasibətlərinə təsir göstərir. Məhz bu səbəbdən müəssisələr maliyyə resurslarından istifadədə sərbəst olsalar belə məsuliyyətli və səmərəli istifadə mexanizmi həyata keçirməlidirlər.

Tədqiqatın əsas məqsədinə uyğun olaraq müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi və proqnozlaşdırılması üçün sistemli metodikanın işlənməsinin mahiyyəti izah olunmuş və onun zəruriliyi müəyyən edilmişdir. Tədqiqatlarımız göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı ilə inkişaf edən ölkəmizdə xüsusilə də maliyyə analizinin aparılması, maliyyə planının tərtib olunması genişlənir. Eyni zamanda maliyyə planına əsaslanaraq maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi sahəsində tədbirlər görülür, qanunvericilik bazası genişlənir. Bununla yanaşı tədqiqat işində İnkişaf Etmiş Ölkələrin təcrübəsi təhlil edilərək respublikamızda maliyyə idarəetməsi mexanizminin təşkili haqqında tövsiyələr verilmiş, korporativ idarəetmənin müəssisələrimiz üçün əhəmiyyətliyi müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın digər məqsədi olan müəssisənin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyi araşdırılmış, təhlil edilmiş və qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda müəssisələrin maliyyə potensialının müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi, maliyyə potensialının inkişafında prosesində əhəmiyyətli rola malik borclanma prosesinin inkişaf istiqamətlərinin tədqiqi səciyyələndirilməsinin aparılmasıdır.

Bununla yanaşı maliyyə idarə edilməsi mexanizmi də dəyərləndirilmişdir. Maliyyə idarəetməsinin müəssisələrin səmərəli fəaliyyət göstərməsi makroiqtisadi baxımdan faydalı olduğu izah olunmuşdur.

Tədqiqatda mütərəqqi dünya təcrübəsinin təhlili işdə geniş yer almış, respublikamızda maliyyə resurslarının idarəetməsi nəzərə alınaraq qarşılıqlı təhlil aparılmış və müəyyən nəticələr əldə edilmişdir.

Müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi zamanı tətbiq edilən resursların idarə edilməsinin səmərəliliyi analizindən araşdırılmış, Molyakovun səmərəlilik göstəiciliyi analizi təhlil olunmuşdur.

Maliyyə idarəetməsinin predmetinə aid olan məsələlərdən (maliyyə təhlili və nəzarət, maliyyə planlaşdırması, vəsaitlərin idarə olunması, risklərin idarə olunması, borcların idarə olunması, qısamüddətli və uzunmüddətli maliyyə mənbələri, müəssisələrin qiymətli kağızların idarə olunması, müəssisələrin böyüməsi və holdinqləşmə, strateji idarəetmə, xüsusi halda yaranan problemlərin araşdırılması və bəlli, və s.) irəli gələn digər məsələlərin kompleks deyil ayrı-ayrı idarəetmə obyektləri kimi yanaşılması təklif edilir.

Tədqiqatında idarəetməsinin qanunvericilik bazası təhlil edilmişdir. Respublikasının müəssisələrinin fəaliyyətində qısamüddətli bank kreditlərinin cəlb olunması üçün mövcud problemlərin aradan qaldırılması, zəif maliyyə vəziyyəti olan müəssisələrin qısamüddətli kreditləri cəlb etməsinin təmin olunması məsələləri araşdırılmış, qanunvericilikdən irəli gətən problemlər müəyyən olunmuşdur.

Korporativ idarəetmə təhlil olunmuş, Respublikamızda müəssisələrin idarə olunmasında korporativ idarəetmənin prinsiplərinin tətbiq edilməsi zəruri hesab edilmişdir.

Qanunvericiliklə əlaqədar həlli zəruri olan məsələlər, mənfəət vergisinin dərəcələrinin azaldılması, Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna olan aylıq ödənişlərin payının

azaldılması, vergi dərəcələrinin diferensiallaşdırılması, ƏDV ilə əlaqədar problemlərin həlli, vergi kreditinin tətbiqi təklif edilmişdir. Çünki maliyyə resurları içəridinə əsas paya malik olan məhz mənfəətdir.

Eyni zamanda maliyyə idarəetməsinin təşkil olunmasında müəssisələrin maliyyələşməsi mənbələri təhlil olunmuşdur.

Qısamüddətli cəlb olunmuş vəsaitlə maliyyələşmənin həyata keçirilməsi geniş araşdırılmışdır. Qısamüddətli cəlb olunmuş vəsaitlərin dövriyyə aktivlərinin maliyyələşməsinə yönəldilməsinin daha faydalı olduğu sübuta yetirilmişdir. Qısamüddətli cəlb olunmuş vəsaitlərlə maliyyələşmənin digər aspektləri təhlil olunmuş elmi nəticələr müzakirə edilərək nəşr olunmuşdur.

Tədqiqatımızda müəssisələrdə maliyyə idarəetməsinin həyata keçirilməsinin də maliyyə nəzarətinin rolu təhlil olunmuş, kiçik müəssisələrdə daxili auditorun, orta və böyük müəssisələrdə isə daxili audit şöbəsinin yaradılmasının faydalı olacağı əsaslandırılmış, təklif olunan korporativ idarəetmə sistemində audit komitəsinin yuxarı ierarxiyada yer almasının zəruriliyi göstərilmişdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq strateji idarəetmə amili təhlil olunmuşdur. SSRİ dövründə müəssisələrdə strateji planlaşdırma mövcud idi. Amma bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə maliyyə qərarlarının qəbul olunmasında strateji idarəetmə amilinin öyrənilməsi və strateji idarəetmənin olmadığı təqdirdə müəssisələrin uzunmüddətli səmərəli fəaliyyət göstərməməsi aydınlaşdırılmışdır.

Maliyyə strategiyasının özəyini təşkil edən mənfəət hədəfləri, bazar payı hədəfləri, səhmlərin qiymətinin yüksəlməsi, işçilik hədəfləri (employment targets), qısamüddətli hədəflər, uzunmüddətli hədəflər və s. məsələlərə aid konkret mexanizmin hazırlanması təklif olunur.

Tədqiqatın son məqsədinə uyğun olaraq tədqiqat ərzində dissertasiyada müəssisələrin davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün xeyli problemlər təhlil olunmuş,

maliyyə idarəetməsi mexanizminin təşkili və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar həlli vacib olan məsələlər müəyyənləşdirilmişdir. Bu məsələlərin bəziləri qanunvericilikdəki boşluqdan, bəziləri maliyyə idarəetməsinə kifayət qədər əhəmiyyət verilməməsindən, bir qrupu planlı iqtisadiyyat idarəçilik sisteminin qalıqlarının mövcud ehtiyacları qismən ödəməsindən, xarici təcrübənin kifayət qədər öyrənilməməsindən, hətta hələ də lazımı səviyyədə tədris olunmamasından və sair amillərdən qaynaqlanır.

Müəssisələrin maliyyələşməsində iki alternativ maliyyələşmə üsulu: səhm buraxılması yoxsa bank kreditləri vasitəsilə maliyyələşmənin həyata keçirilməsi məsələləri qarşılıqlı müqayisə olunmuş və bank kreditləri ilə maliyyələşmə daha üstün hesab olunaraq müəssisələrə təklif olunmuşdur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan "İqtisadi təlimlər tarixi" dərsliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin "İqtisadi nəzəriyyə"-2 kafedrasının əməkdaşları tərəfindən iqtisad elmləri doktoru, professor M.X.Meybullayevin ümumi elmi redaktəsi ilə hazırlanmışdır
2. M.C.Ataşiyev ; N.M.Şıxəliyev; R.N.Nurəliyev "Maliyyə menecmenti" Bakı-Azər nəşr 2012
3. Xan hüseyin Kazımlı "Qiymətləndirmənin əsasları" Bakı 2008
4. Xəlil Məmmədov "Müəssisə siyasəti və strategiyası" Bakı 2002
5. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı, 2002, 445 s.
6. İdarəetmə uçotu Bakı 2013
7. Bəyalı A., Novruzov N. İbrahimov E. "Müəssisələrin maliyyəsi". Bakı 2009, 333 s.
8. Bütçə terminləri: izahlı lüğət. Bakı, 2003, 100 s.
9. Cihan Bulut "Kamu Maliyyəsi" Bakı, 2011, 311.
10. Modigliani And Miller's Capital Structure Theories" 2005. 399 p.
11. Maliyyə uçotu Bakı 2015

İnternet resursu

12. <http://papers.ssrn.com>
13. <http://m.apa.az>
14. <http://www.stat.gov>
15. <http://transparency.az>
16. <http://unec.edu>.
17. https://www.academia.edu/4459181/%C3%96LK%C6%8F_S%C6%8FNAYES%C4%B0N%C4%B0N_S%C6%8FM%C6%8FR%C6%8FL%C4%B0L%C4%B0Y%C4

%B0N%C4%B0N_Y%C3%9CKS%C6%8FLD%C4%B0LM%C6%8FS%C4%B0_%C4
%B0ST%C4%B0QAM%C6%8FTL%C6%8FR%C4%B0

18.<http://banker.az/sur%C9%99tli-amortizasiya>

РЕЗЮМЕ

Магистерская диссертация на тему " Роль финансового планирования в повышении эффективности использования финансовых ресурсов " состоит из введения, трех глав, заключения, рекомендации и список литературы. Введении диссертации говорится об актуальности темы, объекте и субъекте, целях и обязанностях исследований, информационной базе, научных инновациях и практической значимости исследования.

Финансы предприятий, будучи частью общей, системы денежных отношений, , отражают распределительные отношения на уровне отдельных хозяйствующих субъектов. Финансовые ресурсы предприятия, соответственно, опосредуют эти распределительные отношения, являясь их материальным воплощением. В рамках современной концепции финансового менеджмента финансовые ресурсы выступают одновременно как объект и инструмент управления. В диссертационной работе исследовано за счет принятия во внимание оценки методов эффективного управления финансовых ресурсы и их воздействия на макро-экономическое развитие.

SUMMARY

Master's thesis on the topic " The role of financial planning in improving the efficiency of the use of financial resources " consists of an introduction, three chapters, conclusions, recommendations and references. Introduction dissertation refers to the relevance of the topic, the object and the subject, purpose and responsibilities of investigations, information-based, scientific innovation and practical significance of the study.

Finance of the enterprises, being part of the general, system of the monetary relations, reflect the distributive relations at the level of separate economic entities. Financial resources of the enterprise, respectively mediate these distributive relations, being their material embodiment. Within the modern concept of financial management financial resources act at the same time as object and the instrument of management. In the thesis, the research was carried out by taking into account the assessment of methods for the effective management of financial resources and their impact on macroeconomic development.

Abdurəhmanlı Aysel Hüseyn qızı

Mövzunun aktuallığı. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə iqtisadi baxımda dayanıqlı potensialın formalaşması, müəssisələrin əsas fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq maliyyə resurslarının səmərəli bölüşdürülməsi və istifadə istiqamətləri müəyyən edilir. Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda inkişaf etmiş ölkələrin (İEÖ) təcrübəsi bunu əsaslandırmağa imkan verir ki, maliyyə potensialının təşəkkülü prosesi mürəkkəb, sistemli bir problem olub, olduqca geniş məzmunu malikdir. Bu problemin tərkib hissələri olaraq əvvəla maliyyə resurslarının yaradılması və reallaşdırılması mexanizmlərinin inkişafı, maliyyə resurslarının formalaşma mənbələrinin qruplaşdırılması, vəzifələrinin müəyyən olunması çıxış edir. Maliyyə resurslarının formalaşması və səmərəli istifadəsi hər bir müəssisənin inkişafının (likvidlik eləcə də dayanıqlıq göstəricilərinin yüksək olması) və müəssisənin digər iri miqyaslı müəssisələr arasında səmərəli inteqrasiyasının təmin edilməsinin, ölkədəki sosial-iqtisadi problemlərə vaxtında müdaxilə edilməsi və həllinin əsas amilidir. Bu səbəbdən problemlər bütövlükdə, eyni zamanda onun müxtəlif tərkib hissələri üzrə həlli yollarının axtarılması daim ön planda olur. Bununla yanaşı, xüsusilə keçid iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarının formalaşması, inkişafı və istifadəsi özündə müəssisənin iqtisadi mənafeələrinin bir-birinə uzlaşdırılmasını əks etdirir. Nəticə göstərir ki, müasir şəraitdə müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşmasıyla əlaqəli problemlərin aşkar edilməsi, həll yollarının axtarılması ən mühüm istiqamətlərdəndir. Bu problemlə bağlı aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu sahədə bir çox həllini gözləyən məqamlar vardır. Belə ki, hazırki dövrdə mövcud mexanizmlər heç də həmişə müəssisənin malik olduğu iqtisadi resursların tam maliyyə potensialı səviyyəsinə çatdırmağa və resurslardan sonadək səmərəli istifadə etməyə kifayət etmir, müəssisənin

maliyyə potensialının formalaşması və inkişafı üzrə qanunvericilik bazasının sürətlə dəyişməsi bu sahədə baş verən qeyri-stabillik üçün əlverişli şərait yaranır. Respublikamızın real iqtisadi durumunu təhlil etsək görürük ki, ölkənin maliyyə resurslarının təşəkkülü prosesində vergi potensialının aşkarlanması vacibdir. Vergi potensialı region büdcələrinin gəlirlərinin əsasını təşkil edir və ölkənin iqtisadi regionlarında vergi resurslarının səfərbərlik miqyası və şərtləri, onların real büdcə tələbatları ilə ayaqlaşması, pul dövriyyəsinin həcminə və sürətinə, pul-kredit emissiyasına ciddi təsir göstərir.

Etiraf etməliyik ki, maliyyə resurslarının formalaşması sahəsində olan problemlər obyektiv xarakterə malikdir və bu sahə üzrə elmi biliklərin kifayət qədər olmaması, qabaqcıl dünya təcrübəsinin respublikamızda istifadəsi mexanizmlərinin sonadək yaradılmaması, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin fəaliyyət təcrübəsinin məhdudluğu və s. ilə izah olunur. Lakin öz növbəsində məsələnin bu cür qoyuluşu yeni iqtisadi sistemin inkişaf parametrlərinin müəyyən edilməsi çərçivəsində maliyyə resurslarının formalaşması problemi üzrə nəzəri tədqiqat işlərinin daha da genişləndirilməsini, bu əsasda elmi cəhətdən əsaslandırılmış praktiki məsləhətlərin irəli sürülməsini keçid dövrü iqtisadi vəzifəsi kimi xeyli aktuallaşdırır. Eyni zamanda müəssisələrin maliyyə resurslarından istifadə sahəsində həyata keçirilən maliyyə planlaşdırılması səmərəli fəaliyyət üçün zəmin yaradır. Müəssisənin resurslarından qənaətlə və düzgün istiqamətdə istifadəsi üçün köməklik göstərir. Beləliklə, planlaşdırılma müasir dövrün əsas aktual məsələlərindən birinə çevrilir.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi. Maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri, müəssisələrin maliyyə resurslarından səmərəli istifadəsi zamanı tətbiq olunan maliyyə planlaşdırılmasının rolu iqtisad elmi tərəfindən müxtəlif səviyyələrdə tədqiq olunmuşdur. Digər ölkə alimləri R. Berman Barbara, Modigliani və Miller, rus alimi D.Molyakov, Birman və s. öz əsərlərində bu məsələ ilə bağlı elmə tövsiyyələrini vermişlər.

Azərbaycan iqtisadçılarından D.Bağirov, Ə.Nuriyev, Q.İmanov, A.Abbasov, M.Həsənli, A.Musayev, V.Novruzov və başqalarının maliyyə resurslarının tədqiq edilməsinə dair elmi-tədqiqat əsərləri və elmi məqalələri mövcuddur. İqtisadçılarımızın istər müəssisə maliyyəsi sahəsində, istərsə də maliyyə resurslarından səmərəli istifadə və maliyyə planlaşdırılması ilə bağlı elmi tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirməklə yanaşı qeyd etmək istərdim ki, maliyyə resurslarının səmərəli istifadə istiqamətləri kifayət qədər dolğun açıqlanmamışdır.

Beləliklə, bu sahədə mövcud olan elmi-tədqiqat işlərinin təhlili və araşdırılması göstərir ki, respublika və xaiçi ölkə alimlərinin elmi-tədqiqat işləri müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşması, səmərəli idarə ediləsi və planlaşdırılması məsələləri haqqında yalnız bəzi nəzəri aspektləri təhlil etmişdir, qiymətləndirilməsi sahəsində sistemli üsul təklif etməmişlər. Qeyd etdiyim məqamlar bu mövzunun aktuallığına və elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Tədqiqatın predmeti.

Tədqiqatın predmetini müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşması və idarə olunmasının strateji istiqamətləri, maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi və idarə olunmasının metod və üsulları, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi yolları, maliyyə dayanıqlığı və likvidliyinin təhlili, müəssisələrin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyini artırılması yollarının təhlili təşkil edir. Tədqiqatın obyektini isə müəssisələri fəaliyyəti, bu fəaliyyət zamanı maliyyə resurslardan səmərəli istifadə təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi. Tədqiqatın əsas məqsədi maliyyə resurslarının formalaşması mənbələrinin müəyyənləşdirilməsinin tədqiqi nəticəsində müəssisələrin maliyyə potensialının qiymətləndirilməsi, maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsi və proqnozlaşdırılması üçün sistemlik metodikanın yaradılması, maliyyə analizinin aparılması, maliyyə planının tərtib olunması, maliyyə planına əsaslanaraq maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, likvidliyin və maliyyə dayanıqlılığın təhlil olunması, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi, bütövlükdə

müəssisənin maliyyə potensialının müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi, maliyyə resurslarının formalaşmasında mühüm rola malik olan borclanma prosesinin inkişaf istiqamətlərinin tədqiqi və səciyyələndirilməsinin aparılmasıdır.

Magistr dissertasiyasında qeyd olunan məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Maliyyə resurslarının formalaşması və maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsi;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasının strateji istiqamətləri;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyinin təhlili;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi perspektivlərinin qiymətləndirilməsi;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarından istifadə səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə planlaşdırılmasının rolu.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Maliyyə resurslarının mahiyyəti və quruluşu araşdırılmış, bu vəsaitlərin səmərəli istifadə edilməsi və idarə olunması məsələləri kompleks şəkildə tədqiq edilmişdir;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının formalaşma mənbələri müəyyən edilmiş və təsnifləşdirilmişdir;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasının strateji istiqamətləri tədqiq edilmişdir;
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyi təhlil edilmişdir;

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyini artırılması yolları müəyyən edilmişdir;

- Maliyyə resurslarının səmərəli istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, bu zaman dövlətin maliyyə siyasətinə əsasən planlaşdırılmanın həyata keçirilməsi təhlil və tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Ondan ibarətdir ki, araşdırmalar zamanı müəyyənəşdirilmiş məntiqi ümumiləşmələr və nəzəri əsaslandırma, elmi nəticələr müasir dövrdə müəssisələrdə maliyyə resurslarının səmərəli istifadə istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi zamanı əsas baza kimi göstərilə bilər.

Eyni zamanda tədqiqat işində müəyyən edilmiş yeniliklər “Müəssisə maliyyəsi” fənninin tədrisi zamanı da istifadə etmək üçün yararlı ola bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Ondan ibarətdir ki, əsas müddəaları, nəticələr və irəli sürülən təkliflər dissertasiya işində xülasə edilən nəzəri-metodik müddəalar və təcrübi tövsiyələr müəssisələrdə maliyyə resurslarının istifadə səmərəliliyinin artırılmasına və daha əhəmiyyətli istifadə istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsinə şərait yaradır.

Tədqiqatın informasiya bazasını. Azərbaycanın Dövlət Statistika Komitəsinin, beynəlxalq təşkilatlarının hesabatları, monoqrafiya, jurnallar və “internet” şəbəkəsindən informasiya məlumatlarından ibarətdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işinin strukturu giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyatdan ibarətdir.

Birinci fəsildə müəssisənin maliyyə resursları anlayışı, onun səmərəli istifadəsi və bu istifadə zamanı maliyyə planlaşdırılmasının rolu haqqında izahat verilmişdir. İkinci fəsildə maliyyə resurslarının səmərəlilik meyarları və bu göstəricilərin inkişaf strategiyasıyla əlaqəsi qeyd olunmuş resursların istifadəsinin beynəlxalq təcrübəsinin tədqiqatı aparılmışdır.

Üçüncü fəsildə müəssisələrdə maliyyə resurslarının səmərəli istifadə

perspektivləri göstərilmiş və maliyyə menecerləri tərəfindən aparılan planlaşdırılmanın təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi yolları araşdırılmışdır.